
CHARLES · WILLIAM · ELIOT
PRESIDENT OF HARVARD, 1869-1909
VE RI TAS
CHARLES · WILLIAM · ELIOT
COLLECTION
IN · HONOR · OF · HIS · NINETIETH · BIRTHDAY
MARCH 20TH 1924
EX DONO
HARVARD ALUMNI ASSOCIATION

BIJDRAGE

TOT DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

ONDERWIJS IN NEDERLAND

SEDERT 1825.

Den Weledel Gestr. Heere
- Veegens
van
Zynen hoogachtend
dienaar.
Ahn Schrijver

RAGE

T DE

EDENIS

HET

N NEDERLAND

T 1825.

OOR

TDRAGER.

DEN,
RILL.
49.

BIJDRAGE

TOT DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

ONDERWIJS IN NEDERLAND

SEDERT 1825.

DOOR

A. J. LASTDRAGER.

LEIDEN,
E. J. BRILL.

1849.

AAN DEN LEZER.

De volgende bladen slechts bestemd zijnde om een kort overzigt te geven van de aanvallen waaraan het onderwijs, sedert het jaar 1825, is ten doel geweest voor zoo verre die op de Wetgeving er van invloed hebben gehad, *heeft de Schrijver alleen getracht het, in de aangeduide geschriften en stukken, verspreide, onder één oogpunt te brengen; ten einde aan Hen die, 't zij ambtshalve, 't zij om andere redenen, belang in de Volks-opvoeding stellen, of behooren te stellen, eenen aanmerkelijken tijd te besparen.*

Er is dus evenmin eene geschiedenis van het inwendige leven des onderrigts, zoo als het door Gewestelijke Reglementen, Schriften van Opvoedkundigen of den invloed van het Onderwijzers-Genootschap, is gewijzigd geworden, als een verdedigings- of wederleggingsschrift, beoogd. Het laatste zou eene uitbreiding van het door den Heer GÖRLITZ, *in zijne, door de Maatschappij:* Tot nut van 't Algemeen bekroonde, Verhandeling *gestelde, hebben gevorderd en grooteren omvang dan van dit vlugschrift hebben geëischt.*

Vandaar dat de Schrijver dan ook heeft getracht om den meest kalmen stijl te bezigen. Mogten niet te min sommige uitdrukkingen, dezen of genen, nog on-

—

aangenaam klinken, men bedenke dan, dat zij niets meer bevatten dan de historische waarheid, door de aanhalingen bewezen.

Limburg is in de Bijlage **N°. III.** *en dus in de berekening, niet opgenomen, omdat er, in de bijbladen tot de Staats-Courant, ten dezen, bijna geene melding van is gemaakt, en die Provincie ook, aan Nederland*, inderdaad, *vreemd is.*

's Gravenhage, den *September* 1849.

VERBETERINGEN.

Bladz. 4. regel 1 v. b. staat *zedelkheid* lees *zedelijkheid*
» 4. » 10 v. b. » *de* verpletterend*e* *lees* de*n* verpletterend*en*
» 5. » 7 v. o. in de noot (2) had in plaats van het werk van Baron de Keverberg, die het bedoelde stuk slechts gedeeltelijk geeft, liever moeten zijn aangehaald: *Rome en België* enz. (Kampen 1832), waar het onder Bijlage I. geheel is medegedeeld.
Bladz. 25. noot (3) regel 2 v. o. staat *N.-Braband* lees *N.-Braband slechts onbekenden.*
Bladz. 17. noot (2) regel 1 v. o. staat *ongedeeld* lees *ongeduld.*
» 23. » (4) staat L. Luzac *lees* L. C. Luzac
» 23. » (5) » J. E. Rijk » J. C. Rijk
» 24. regel 12 v. b. staat *doel* lees *deel*
» 32. » 4 v. b. » *zou* » *zouden*

Mindere fouten gelieve men goedgunstig te verschoonen.

BIJDRAGE

TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET

ONDERWIJS IN NEDERLAND

SEDERT 1823 (1).

INLEIDING.

Als men het lang en dwingend aanhouden, door een gedeelte der Natie (2), om *Vrijheid van Onderwijs*, waardoor het Nederlandsche Schoolwezen tot geheele omkeering en gedeeltelijke loslating wettelijk moest worden gebragt, heeft nagegaan, dan zou men, vreemd in 's Lands geschiedrollen, al ligtelijk tot het vermoeden komen; dat de wetten, over wier vrijheid-tergend juk zoo luide is geklaagd, uitvloeisels zijn van de aloude aristocratie van vóór 1795, of van het zoogenaamde stelsel van behoud na 1830; of, liever nog, van eenig geweldenaar, die de ontwikkeling der verstandelijke vermogens zijner onderworpelingen wilde beletten; en dat dus de nog bestaande regeling *daarom*

(1) De Heer A. J. Berkhout ten jare 1824, *eene Proeve eener beknopte gesch. v. 't Lager Onderw.* gegeven hebbende tot dien tijd loopende, en ook de *Geschiedk. schets v. Neêrlands School-Wetgeving* van den Heer A. van den Ende uitvoerigst over dien tijd zijnde, bevat deze Inleiding slechts een vlugtig overzigt en is het volgende bestemd tot vervolg op genoemde geschriften.

(2) Eigenlijk door eene bepaalde partij, die voorgaf de wenschen van een deel des volks uit te drukken; terwijl zij die wenschen, door het aankweken van wantrouwen trachtte te doen ontstaan.

nu moet plaats maken voor hetgeen men thans mildere beginselen noemt.

Grove dwaling!! Die regeling, waartegen men sedert eenige jaren te velde is getrokken en die, in deze dagen van zucht tot vrijheid en mederegering, zal worden opgeheven, is, gelijk men weet, juist gesproten uit het hoofd en hart van voorstanders eener wezenlijke Volksregering; welke, (gevormd in het tijdvak aan den jare 1795 voorafgegaan,) bewerkers of bevorderaars van de toen in praktijk gebragte republikeinsche grondbeginselen, waren. Hunne namen, in de geschiedenis dier dagen van omwenteling meestal bekend (1), schenen te allen tijde waarborgen voor de vrijzinnigheid hunner werken te moeten opleveren; zoodat, indien de kreten, om meerdere vrijheid, (opgegaan vanwaar anders alle vrijheid wordt verfoeid,) niet alle bedaarde redenering hadden belet, het, uit dat oogpunt beschouwd, dwaasheid zou geacht zijn geworden, verder te willen gaan, dan zij deden.

Het Onderwijs in Nederland, schoon niet bij andere volkeren ten achteren (2), was in de 18de eeuw, *slecht* (3). De overtuiging daarvan had zich langzaam, doch zoo veel te dieper, bij denkende mannen, gevestigd (4). De Maatschappij: Tot nut van 't Algemeen had reeds eenigzins den grond ontgonnen; maar het was de Nationale Vergadering, vertegenwoordigende het volk van Nederland, welke, in 1796, de hand aan den arbeid, tot vorming van een Nationaal Onderwijs, sloeg (5). Schoon door staatsbelangen

(1) Hunne levensberigten zijn veelal te vinden in de Verslagen der Maatsch. Tot Nut v. 't Algemeen.

(2) de Raadt, *Wetten op 't Lager Onderwijs.*

(3) A. J. Berkhout, *Beknopte Gesch. v. 't Lager Onderwijs.* Van den Enden, *Geschiedk. Schets;* en Mr. J. W. Gefken, *over de Christel. Volks-Opvoeding* enz, bl. 17—19.

(4) de Raadt, *Wetten* enz.

(5) *Gedenkschr. der Maatschappij* 1789—1809, bl. 1—30.

van oogenblikkelijk dringender aard op den achtergrond geschoven, was de overtuiging rijp en werd het denkbeeld gehuldigd dat: *De Maatschappij, zoo veel mogelijk, verlichting en beschaving onder hare leden moet bevorderen; de Regering, de inrigtingen, waardoor het nationaal karakter ten goede gewijzigd en de goede zeden gevormd worden, behoort daartestellen en te bekeeren; en het bestuur over de volksopvoeding niet minder belangrijk zij en niet minder tot den werkkring van een Gouvernement behoort, dan de krijgsmagt, de geldmiddelen en dergelijke.* Want, in de staatsregeling van 1798werd een agentschap voor de Nationale Opvoeding, ingesteld (1).

De man, wien in 1799 dit gewigtig ambt werd toevertrouwd, was de, toen reeds, beroemde VAN DER PALM; die dezen post, onder algemeene toejuiching, met de zuiverste bedoelingen aanvaardde en bekleedde (2). Hij vond eenen AUGIAS STAL (3) en hij reinigde ze. Na onderscheidene maatregelen was de Wet van 1806 de vrucht van de noeste vlijt diens schranderen en ondervindingrijken Geleerde.

Zij kwam tot stand onder de regering van den *Raadpensionaris* SCHIMMELPENNINK. — Al had men geen anderen naam dan dien van dezen, zoo vereerden en als scherpzinnig geroemden, republikeinschgezinden staatsman, bij de zamenstelling van de grondwet voor het Lager Onderwijs te noemen, dan zou dit reeds een' overwegend goeden dunk moeten geven, van de heldere inzigten in de belangen, de behoeften en het karakter des volks. Het is een der eerzuilen, dien Regent, door zijnen hooggeplaatsten zoon, opgerigt, als deze hem, onder zoo veel anderen volbragten arbeid, ook de verbetering van het schoolwezen, tot roem

(1) Art. 92 dier Staats-regeling.

(2) N. BEETS, *Levensschets* enz., bl. 57—61. V. D. ENDE, ald. bl. 5—19.

(3) N. BEETS, t. a. pl. bl. 66—68.

rekent, omdat dit, benevens *kunde* en *zedelkheid*, EENDRAGT moest bevorderen (1).

Het verwierf algemeene goedkeuring. Geene tegenspraak deed zich hooren. Geene Staats- of Kerkpartij verhief hare stem er tegen. Het scheen het plegtanker van Neêrlands geluk, door den grondslag tot zuiveren Christenzin, vaderlandsliefde, verstandsontwikkeling en ware broederschap in het opkomend geslacht, in lengte van dagen, te zullen zijn. Hoe ook geschokt en ontwricht weerstond het, door zijne inwendige voortreffelijkheid, de anders alles verpletterende schepter van den Franschen Keizer; wiens ambtenaren, tot onderzoek herwaarts gekomen, het hoogen lof waardig keurden (2).

De herstelling van Neêrlands vrijheid en volksbestaan was ook die der herstelling en uitbreiding van Neêrlands schoolwezen. Het zag, na het tanen zijner zon, een tweeden en heerlijker morgen, onder schuts van Oranje, verrijzen; Kweekscholen voor Onderwijzers werden geopend te Haarlem, Leiden, Utrecht en in Drenthe, Friesland (3), te Rotterdam en Groningen. Het begon zijne stralen, in het, ter kwader uur, met ons vereenigde België, te verspreiden en ook daar goedkeuring te vinden (4); schoon enkele stemmen der Roomschen aanvingen over zijne strekking te klagen (5), en men begon Scholen der Christelijke Broederen (welke de door de Regering daargestelde, weldra zouden verdringen) op te rigten (6).

(1) G. G. SCHIMMELPENNINCK, R. J. SCHIMMELPENNINCK, D. II. bl. 135.

(2) De HH. CUVIER en NOËL. Zie BERKHOUT t. a. pl. bl. 52. VAN DEN ENDE t. a. pl. bl. 47 v.

(3) STUART, *Jaarb.* 1820, 1821 en 1822.

(4) LASTDRAGER, *Proeve* enz. I. 396 en de daar aangeh. schriften.

(5) *Godsd.-Vriend*, D. II. 169. D. V. 171, 238. D. VI. 91 en volg. deelen. Zie *Proeve*, D. II. bl. 420.

(6) In ieder waarvan twee dier Broederen aan 150 kinderen voortreffelijk (!!) onderwijs gaven. *Godsd.Vriend* D. V. 171.

Eerste Tegenstand.

1825—1830.

De Regering, voor den invloed eener gevaarlijke partij bezorgd (1), sloeg in 1825 de hand aan de verstandsontwikkeling der kweekelingen van Romes Geestelijkheid; waarschijnlijk om, door uitgebreidere studien, verdraagzaamheid te bevorderen; maar dit tegen de belangen der Hyrarchie strijdende, vormde of versterkte (2) zich, van toen af, langzamerhand, een tegenstand, die zich luide in *België*, vooral uit de *Vlaanderen*, deed hooren. Het was de Priesterpartij die eerst de menigte bewerkte én zich daarna aan het hoofd van het petitionneren stelde (3).

De Belgische libéralen, aanvankelijk afkeerig van de Geestelijkheid, welke »*door eene heerschende godsdienst* »*hare oppermagt wilde vestigen*, en niet door den in»vloed harer priesters, maar *door het gezag der wet; en* »*door den wereldlijken arm*, de verspreiding van alle »afwijkende stelsels, hetzij protestantsche, hetzij wijsgee-

(1) *Toelichting* enz. Gron. bij Oomkens 1841. bl. 33. Verslag v. d. Min. v. Binnenl. Zaken, d. d. 29 Januarij 1829.

(2) Eigenlijk dagteekende de tegenstand zich al van 1815; toen de Belgische Geestelijkheid, bij het Congres te *Weenen*, aandrong op de herstelling van hare aloude magt, den Koning zelven in het houden zijner eeredienst alleen tot eene Kapel binnen zijn paleis beperken, geen tempel voor eenige andere Godsdienst dulden en 't Onderwijs in handen der Jesuiten zien wilde. Baron DE KEVERBERG, *Du Royaume des P.-B. Pièces justific.* N°. XXI. p. 206 et 207.

(3) BARTELS, *les Flandres*, p. 33—53 et 157—174. Volgens deze waren van de 80,000 eerste onderteekenaars, ²/₃ Vlamingers, ald. p. 33. In de Noordelijke Provinciën vond men er weinige en nog, behalve in N.-Braband, ald. bl. 52; mitsgaders een aantal R. Geestelijken, en particulieren, *Godsd.-Vriend*, XXIV. bl. 100, 113 en 218.

»rige, wilde belet hebben," de Belgische liberalen, zich in het verkrijgen van onbeperkten invloed op de Regering te leur gesteld ziende, sloten zich aan de Priesterpartij en eischten, met deze, de opheffing van het bestuur en zelfs van het toezigt der wereldlijke magt op het Onderwijs, in de Godsdienst de Wijsbegeerte en de Wetenschappen; *om het even of dat Onderwijs uitging van den kanzel of de dagbladen, en of het gegeven werd aan* KINDEREN *of aan volwassenen* (1).

De kreet was: VRIJHEID, *het doel:* VERNIETIGING (2).

Een uitvoerig berigt van den Minister van Binnenlandsche Zaken dd. 30 Jan. 1829, gaf den Koning verslag van dien stand van zaken en raadde Z. M. geene verandering in het stelsel van onderwijs te maken (3). Echter schijnt de Regering, het opkomend onweder duchtende, eene poging tot afleiding er van te hebben gedaan door het inwinnen van gunstige getuigenissen der voornaamste en met het Onderwijs meest bekende collegien: *de Provinciale Staten en de Schoolcommissiën.* Aan welke de vraag werd gerigt:

» Of het raadzaam, in het belang van een goed en gere-»geld Onderwijs zijn kan, dat personen, welke eenen rang »of eene acte van algemeene toelating hebben verkregen, »zich naar eigen goedvinden, als bijzondere schoolonder-»wijzers, kunnen vestigen, in zoodanige gemeente, of op »zoodanige plaats, hetzij stad of dorp, als zij zelven zullen

(1) BARTELS, *les Flandres*, p. 14 et 15.

(2) Te oordeelen naar den toestand van het Volks-onderwijs in Europa's zuidelijke landen en den gang dien het na de, in 1830, verkregene vrijheid in België heeft genomen. Zie van NERUM: *Essai sur l'instruction* etc., Gand 1838 en een Verslag omtrent het Onderwijs door den Belgischen Min. v. Binnenl. Zaken, dd. 28 Jan. 1842, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1842, bl. 411 en v., 581 en v.

(3) *Staats Cour.*, 5 Febr. 1829.

» verkiezen; dan wel, of het getal onderwijzers, naar ge-
» lang der plaatselijke omstandigheden, en in verhouding
» tot de behoefte der bevolking bepaald moet worden." (1).

Al de Commissiën benevens 14 Provinciale Staten verklaarden zich voor het behoud van het bestaande, alleen Utrecht, (welks Gouverneur een Belg was) wilde voor de twee groote steden iets toegeven; Noord- en Zuid-Holland waren, met schroomvalligheid, voor eenige wijziging; maar Noord-Braband en Luik beantwoordden de vraag bevestigend (2).

Zulk eene groote meerderheid, van zulke bevoegde regters, hadde de Regering kracht kunnen geven om, aan onkunde, kwaadwilligheid of dwalende goede trouw, 't hoofd te bieden, zelfs toen, door velerlei kunstgrepen, de regen van petitiën de tafel des Voorzitters van de Tweede Kamer overstroomde; indien niet en adel en geestelijkheid, (de laatste vooral door middel der vrouwen op de eerste werkende) den grooten hoop, door de voorspiegeling der afschaffing van de belasting op het gemaal bij velen, — de weigering van absolutie bij anderen, — de bedreigingen van benadeeling in hunne broodwinningen en van plundering bij sommigen, tot het blindelings onderteekenen, ook door vrouwen en kinderen, hadden vervoerd (3). Wel ging in de Tweede Kamer, bij de Hollandsche Leden, een kreet van verontwaardiging over deze voortbrengselen van kuiperij en

(1) Verzameling van stukken, bevattende de antwoorden op bovengem. vraag, 1830, ter Landsdrukkerij.

(2) Verzameling van stukken. Het antwoord van Luxemburg was vooral merkwaardig. Ook de Heer V. Cousin nam het als zoodanig over; zie: *over het openb. onderw. in Holl.*, Echte stukken bl. 79—105 der Ned. Vert.

(3) 400,000 teekenden die verzoekschriften en misschien hadden slechts weinige honderden *een duister voorgevoel* van 't oogmerk. Vergel. Bartels t. a. pl. bl. 3 en 4. N. G. v. Kampen, 15 *jarige Vrede*, D. II. bl. 377.

bedrog op; wel sloeg men van deze zijde het zenden van tegenpetitiën voor, om den Belgen en Europa te toonen, dat men aan zijne dierbare instellingen hechtte, doch de de Regering, waarschijnlijk den strijd der massaas vreezende, gaf in de Staats-Courant eenen wenk daartegen; Noord-Nederland zweeg uit liefde voor den Vorst; en Europaas oordeel schaarde zich aan de zijde der Belgen, wier dagbladen uitsluitend buiten 's lands werden gelezen (1).

Door den drang der *Union-Catholique-libérale* aan het wankelen gebragt, en wijfelende tusschen de hevig uitgedrukte begeerte om vrijheid en de vrees voor misbruik daarvan, ten nadeele der welvaart en zekerheid van den Staat, deed nu de Koning een voorstel van wet op het Onderwijs; dat, schoon men zoo veel mogelijk wilde behouden, toch het stelsel zou hebben ontzenuwd (2).

Toen vatteden eenige mannen de pen op ter verdediging van den slagboom tegen onwetendheid en bijgeloof (3). In de Kamer vond het ontwerp hevigen tegenstand. Den Belgen was het niet mild genoeg; zij wilden *onbepaalde* vrijheid. De Noordelijke Leden, (hetzij ter hunner eere in 's lands geschiedboeken eenmaal opgeteekend), waren nog niet gestemd om het palladium van ware vrijheid en beschaving des volks elken gelukzoeker over te laten. Eene worsteling tusschen de reeds tegen elkander verbitterde Vertegenwoordigers scheen op handen, dan de Koning sneed die af door, den 27 Mei 1830, de voordragt in te trekken: *alzoo, uit de beraadslagingen in de afdeelingen was ge-*

---

(1) N. G. v. Kampen, 15 *jarige Vrede*, D. II. bl. 380.

(2) V. d. Ende, *Gesch. Schets*, bladz. 162—165.

(3) P. de Raadt, *Brief* enz. en *Geschiedk. beschr. d. Wetten.* Th. van Swinderen, *Verzoekschrift.* Görlitz en Mioulet, *Pétition*, en *die Freiheit des Unterrichtes*, door een waarheidlievend Zwitzer, Bonn, bij Weber, 1829.

bleken dat de Leden der Kamer het, over het algemeen, beter oordeelden, thans geene wetsbepalingen te maken. Een koninklijk besluit, in dezelfde Staats-Courant, als bovenbedoeld schrijven van den Minister Staats-Secretaris, bekend gemaakt, bepaalde echter: *dat de toelating van Nederlanders, tot het oprigten van lagere of middelbare scholen, voortaan zou worden gegeven door de plaatselyke besturen, onder goedkeuring van de provinciale Staten, na zich te hebben verzekerd dat de bestaande verordeningen behoorlijk waren gevolgd, en zulks onder toezigt des Gouverneurs van de Provincie.* Wel behield de Koning aan zich de toelating van vreemdelingen, wel werden de examen gehandhaafd, eene nieuwe voordragt deswege van den Minister van Binnenlandsche Zaken gevorderd, en alle instellingen van onderwijs aan de *plaatselijke* besturen onderworpen verklaard; doch tevens, door deze laatste bepaling vooral, eene wijde deur opengezet; daar nu het geheele toezigt aan de plaatselijke en provinciale Bestuurders afgestaan, de Commissiën van onderwijs alle kracht verloren en derhalve de éénheid van het stelsel verbroken lag. Den verdedigers van het, bij ervaring, goed bevondene, in de Kamer, werd alzoo het zwijgen opgelegd en het stelsel, ten behoeve eener factie, half ontwricht; zonder deze factie, de drijvers der *onbeperkte vrijheid*, te voldoen. Deze toch waren niet meer te bevredigen, ten zij men hun de magt in handen gave.

De omwenteling van 1830 vernielde, volgens het doel, de Inrigtingen tot volksbeschaving in België (1), maar redde die in Nederland. Nog achttien jaren mogt men zich over een goed onderwijs verheugen.

---

(1) Volgens Ducpétiaux en van Nerom aangehaald bij Dr. H. J. Nassau, 1 Afd. bl. 45—55 en O'Malley t. a. pl. bl. 37 v.

Laatstgemeld besluit schijnt ook al dadelijk en bij voortduring tot misbruiken aanleiding te hebben gegeven. Reeds in 1831, moest men, ter gelegenheid van een verschil tusschen den Gouverneur van Zuid-Holland en het Stadsbestuur van Delft, er op terugkomen (1).

Tweede Tegenstand.

1830—1841.

Was de kracht der vijanden van het volksonderwijs, door de afschudding van België, gebroken, het plan werd niet opgegeven, noch de moed verloren. Men werkte langzaam, doch zeker. Van nu aan werden, in Oud-Nederland, de kiemen van ondermijning der Wet gezaaid en met toenemende vlijt gekoesterd (2), tot, in 1839, de aangebodene ontwerpen, ter herziening der Grondwet, in de daarop gevolgde dubbele Kamer, een vijftal Leden gelegenheid gaf tot aanvallen, *op de bepalingen betreffende het Onderwijs, als strijdig met leerstellingen der verschillende eeredienston, de Vaderlijke magt en de geheele strek-*

(1) Besluit van 13 Aug. 1831.

(2) *Godsdienst-Vriend*, 1830. D. XXIV. bl. 20, 34, 50, 100, 114, 120. D. XXVI. bl. 72, 812. De overige Deelen ontbreken den Schrijver. *Catholyke Stemmen*, 1837, bl. 381; 1838. bl. 25 116, 229, 233, 361, 369; 1839, bl. 233, 430; 1840, bl. 19, 45, 63, 78, 81, 82, 162, 170, 179 en 245. Schoon de authoriteit der Cath. St., als orgaan van het Catholicisme in Nederland, in de Zittingen van den 16 en 17 Aug. 1848 in de 2de Kamer, door tot de R. Kerk behoorende Leden, scheen ontkend te worden, meenen wij toch gewigt aan dat Weekblad te mogen hechten, alzoo de Katholiek (geschreven door Priesters) hunne grondstellingen ten dezen niet verwierp. D. I. bl. 268 in de noot. Verder D. XI. bl. 20, en de warme lofspraak aan de gedachtenis van den Redacteur der N. C. Stemmen gewijd. (D. XII.)

king er van als nadeelig voor de opgroeijende bevolking; willende deze alleen in den vorm iets goeds erkennen, waarom zij vrijheid van Onderwijs of althans meerdere ruimte van keuzen vorderden (1). Ook verzoekschriften bij de Tweede Kamer ingediend strekten daarheen; doch men verwachtte van deze weinig heils. Den Koning moesten adressen worden aangeboden; geene verzoekschriften; *reclameren* (vorderen) werd de leus; na 25 jaren klagens werd het eindelijk tijd om tot handelen, krachtdadig handelen en doortasten over te gaan (2).

Te vergeefs werden de bestaande bepalingen verdedigd door andere Leden (3), als Schoolopzieners, praktisch met de zaak bekend. Te vergeefs zagen de verslagen van de vreemde deskundige geleerden, beminnaars der volksopvoeding, na opzettelijk plaatselijk onderzoek, het licht (4). Te vergeefs leverde een der beroemdste onderwijzers en opvoeders in Nederland, bekend met de leerwijzen van Zwitsers en Duitschers, als vrucht van zijne nasporingen in Engeland, het merkwaardige geschrift, waarin het beklagenswaardige van *wetteloos* onderwijs in dat rijk en het betere alhier, schier op elke bladzijde, door bewijzen, werd gestaafd, en als slotsom opgemaakt: dat Neêrlands wetgeving de kern in zich bevat van veel voortreffelijks en den besten

---

(1) *Handel.* enz. D. III. bl. 315, 332 en 408. D. IV. bl. 62.

(2) *Cath. Stemmen*, 1840, bl. 78, 364 en 389.

(3) *Handel.*, D. III. bl. 474, 555. D. IV. 19, 76. De Heer VAN DAM V. ISSELT verdedigde wel het openb. Onderw. tegen de beschuldigingen van onchristelijkheid; maar wilde meerdere vrijheid in het bijzonder Onderw., ald. bl. 548.

(4) De schriften van de HH. COUSIN, REMON DE LA SAGRA en O'MALLEY zijn te bekend om hier anders dan door aanhaling te worden vermeld. — Het laatstgem. werd met smaadredenen, tegen den persoon, door de *Cath. St.* verworpen, Jaarg. 1841. bl. 79.

grondslag, waarop ons schoolwezen zou kunnen gebouwd worden (1).

Doch, wat helpen de helderste en hechtste bewijzen, waar geene overtuiging, slechts heerschappij, het doel is?

Toen de zaak, als liggende, buiten de overwegingen der Staten Generaal over de voordragten, in de Kamers, slechts ter sprake gekomen, onveranderd was gebleven, moest weder een stortvloed van verzoekschriften de Regering bestormen. (2). 's Kroonprinsen komst te Tilburg gaf gereede gelegenheid om dien Vorst bekend te maken met de grieven, wenschen en reclames — — — tegen het stelsel van suppimatie en monopolie, dat den Catholyken ondragelijk was (3).

Al de Noord-Brabandsche Kerkvoogden gezamenlijk en al de Aarts-Priesters der andere Provinciën hadden hun verlangen *naar vrijheid* van Godsdienst en *van onderwijs* te kennen gegeven (4). Gelijke aandrang kwam van den kant der Gereformeerden, die zich, 't zij dan openlijk, 't zij in begrippen, van de Hervormde Kerk afscheidden, of van anderen, welke om verschillende redenen tegen de Wet van 1806 en derzelver uitvoering ingenomen waren. Dus vereenigden zich hierin twee, anders zeer vijandige, partijen (5).

Rijke stof tot overweging gaf dit onderwerp, door het hoog belang der zaak, aan vele bekwame mannen; die, aandrin-

---

(1) P. DE RAADT, *Lager Onderwijs in Engeland* enz.

(2) *Cath. St.* 1840. bl. 179, 388.

(3) *Cath. St.* 1840. bl. 180.

(4) *Cath. St.* 1840. bl. 390. Dat onder vrijheid van Godsdienst ook het doen van Processiën, op 's Heeren wege bedoeld werd bleek duidelijk ald. bl. 82.

(5) *Tijdschrift de Reformatie.* De Heer GROEN V. PRINSTERER, *Adviezen* enz. Beide in meenig art. van de *Cath. St.* aangehaald, zie o. a. 1840. bl. 252, 257, 279, 285 vergel. met bl. 294 enz. ald. in: *Een ernstig woord naar aanleiding van hetgeen eene verandering in de Wet op 't Lager Onderwijs zou kunnen opleveren*, door CANDIDUS.

gende op behoud en uitbreiding van het bestaande, zulks deden op grond van jaren lange ervaring, van ijverige beoefening, van vergelijking met het buiten 's lands ingevoerde en van de rampzalige gevolgen, welke tien jaren vrijheid, in België, na zich hadden gesleept (1), terwijl hunne tegenstanders, uit dit alles, geene drangredenen voor hun stelsel van loslating konden putten; maar theoriën, klagten en onbewezene beschuldigingen bezigden.

Meest trokken onder deze stukken de aandacht, die, welke het licht zagen, ten gevolge van een opstel van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, houdende *Eenige bedenkingen over het Lager Onderwijs in eenen brief aan den Heer* GROEN VAN PRINSTERER, naar aanleiding van diens adviezen in de dubbele Kamer, eene beschuldiging bevattende van den geest op de kleine Seminariën te Velsen en Kuilenburg (die daarom benevens de anderen gesloten waren geworden) geheerscht hebbende; en de gevolgtrekking dat zulk eene onvaderlandsche opvoeding als daar, bij vrijheid, algemeen, aan die zijde zou gegeven en dus tweedragt gezaaid worden.

De Heer VAN BOMMEL, thans Bisschop te Luik vroeger Bestuurder van het Instituut te Velsen, en een drietal Priesters (2), scherpten hunne pennen tegen den Heer SIEGENBEEK en vielen daarbij, met meer of minder bitterheid, ook het bestaand Onderwijs aan, hetwelk weder de uitgave eener *Toelichting* (3) van den brief des genoemden Bisschops, veroorzaakte; waarin de bedoelde Roomsche Instituten, we-

(1) Zie bijlage I.

(2) De HH. C. BROERE, J. G. WENNEDONK en F. J. v. VREE in hunne: *De Brief v. d. Hoogl. Siegenbeek — — toegelicht; Brief van J. G. Wennedonk — — aan den Hoogl. S.; Brieven van F. J. v. Vree — — aan den Hoogl. S.*

(3) *Toelichting v. d. Brief v. d. Heer C. R. A. v. Bommel — — aan den Hoogl. S. enz.* Gron. 1841, bij Oomkens.

geûs bekrompenheid van onderwijs en gebrek aan geestontwikkeling der leerlingen niet worden gespaard, en vooral tot ondersteuning van het, door den Hoogleeraar aangevoerde, werd herinnerd aan het reeds aangehaalde Ministeriëel berigt van 29 Januarij 1829.

Intusschen werd de zaak op nieuws een punt van overweging, gelijk bleek uit een berigt van den Directeur Generaal voor de R. C. Eeredienst, dd. 1 Aug. 1840.

Voor zoover den schrijver dezes is gebleken, had dit rapport geene gevolgen, noch kwam er eenige beslissing op de verzoeken, adressen en reclames van verschillende zijden ingediend, tot dat, Koning WILLEM I van den troon afgetreden, de hoop rees dat zijn opvolger alle grieven, (dus ook die wegens het Onderwijs) zou opheffen, een nieuw tijdvak van geluk en welvaart zou aanbrengen, en de wenschen *van het beste gedeelte der Natie zou vervullen; dat hem, door den steun* DER KRACHTIGE UNIE TUSSCHEN CATHOLYKEN EN VRIJZINNIGE PROTESTANTEN *tot stand gebragt*, niet moeijelijk zou vallen (1).

Intusschen werd, ten jare 1840, door de vereenigde pogingen van eenige onderwijzers in 's Gravenhage, opgerigt: Een onderwijzers-genootschap ten deel hebbende: *de handhaving*, *den voortgang*, *de verdere ontwikkeling* en »*den bloei van het onderwijs;* dat, buiten deze bemoeijingen op vele punten en in vele opzigten, welligt, door »staatspartijen en Godsdienstige (Godsdienst-) secten met achteruitgang, zoo geene geheele vernietiging bedreigd werd." Het oogmerk was dus, kort uitgedrukt: BEVORDERING DER BELANGEN VAN DEN ONDERWIJZERS-STAND IN VERBAND MET DIE VAN HET ONDERWIJS (2).

---

(1) *Cath. Stemmen*, 1840, bl. 330.

(2) Zie: Voorberigt van het eerste reglement v. 1 Sept. 1840, geteekend door de Heeren: D. BUDDINGH, W. G. F. VERMAASEN en C. H. ROGGEN.

Aanvankelijk zwak in getal, wies het, in weinige jaren, tot 1870 Leden of Begunstigers, doch, schoon door de Regering gehomologeerd, had het, als genootschap, geenen merkbaren invloed op de Wetgeving, op het Onderwijs (1); maar was desniettemin almede een voorwerp van smaad in R. Tijdschriften (2).

De troonrede, bij de opening der zitting, echter geen enkel woord over vrijheid van Godsdienst of Onderwijs bevattende, deed de verwachting van hen, die *dit* boven alles begeerden, wel dalen (3); maar niet den ijver verflaauwen (4). Men moest toch bedenken (zoo luidde het nu), dat de Koning niet, gelijk vroeger de Kroonprins, zich te Tilburg, door openhartige Noord-Brabanders en door ongeveinsde Catholijken omringd, maar te 's Hage gewoonlijk enkel door aanzienlijken, omgeven zou wezen en daarom *vooreerst* alleen op vrijheid van Godsdienst en vrijheid van Onderwijs aandringen (5), verwachtende men, o. a. ten deze alles goeds van den nieuwen Monarch, waarom de Raad van *l'oeuvre du Catholicisme en Europe*, besloot om zijne werkzaamheden ook tot Holland (Nederland) uit te breiden (6).

Ten gevolge van een zeer geheim rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 11 Nov. 1840, benoemde WILLEM II, den 12de dier maand, eene Commissie,

(1) Wij stippen daarom zijne wording en toeneming hier slechts aan en verwijzen omtrent zijne geschiedenis van de Jaarlijksche Verslagen.

(2) *De Katholiek*, D. VIII. Sept. *De Catholyke Stemmen*, 1842, bl. 321 en het daar aangeh. N°. *v. d. Noord-Brabander.*

(3) *Cath. Stemmen*, 1840 bl. 350 en 364.

(4) Ald. bl. 347, 363 en 365.

(5) Ald. bl. 381 en 382.

(6) Ald. 1841. bl. 62. Van daar waarschijnlijk dat de R. nu geene wets voordragt omtrent het Onderwijs, maar de vrijheid er van, bij Koninkl. besluit, vergund wilden hebben; ald. 1841. bl. 65, 84, 121, 143.

om kennis te nemen van de bezwaren tegen het Onderwijs ingebragt (1), en ten einde maatregelen, om daaraan te gemoet te komen, voor te dragen (2).

Het nemen van zulk een besluit, kon, na het in de dubbele Kamer, voor en tegen gezegde, en den onstuimigen aandrang in Roomschgezinde tijdschriften en adressen, verwacht worden. Het werd wijs gekeurd, dat: na onderzoek, door geachte mannen, *zoo mogelijk*, eindelijk wierde beslist, wat er van al die klagten ware; dan het ontging der aandacht niet: dat, in die Commissie, geene met het schoolwezen bekende en daarin ervarene personen waren benoemd geworden, en dat zij gedeeltelijk uit klagers bestond; hetgeen grond tot vrees gaf, dat het goede in de wet zou worden over het hoofd gezien, als ook dat er van de zamenstelling doorde bekende uiteenloopende beginselen der Leden, weinig eenstemmigheid was te verwachten (3).

---

(1) In het *Journal de la Haye* van 18 Nov. las men: dat die klagten op verre na niet zoo algemeen noch talrijk waren als men uit een art. in het Algem. Handelsblad (v. d. . . . . .) zou afleiden, en daaruit namen de *Cath. Stemmen* aanleiding om den R. te doen zien hoe zij, door het niet doen regenen van pétitiën, hunne zaak hadden benadeeld. Op sommige plaatsen vereenigden zich dan ook ijverige Catholyken, om zegen door eenparige gebeden over den arbeid der Comm. af te smeken en werd dit, ter navolging, bekend gemaakt; als ook dat er, met dit doel, *novenen* werden gehouden, intentiën gelezen en aalmoezen gegeven. Zoo vurig was overal (zeide men) de wensch naar vrijheid van Onderwijs; ald. 1840. bl. 371, 388—390.

(2) Deze Comm. bestond uit de HH. Baron VAN DE CAPELLEN, Vt. Baron VAN WIJKERSLOOT VAN SCHALKWIJK, *Bisschop van Curium*, Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, *Staatsraad in buitengewone dienst*, Baron HUGENPOTH TOT AERDT, *Lid der 1ste Kamer v. d. St. Gen.*, A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Hoogl. bij de Remonstrantsche Kweekschool te Amsterdam*, N. C. KIST, *Hoogl. in de Godgel. te Leiden* en W. J. PIEPERS, *Secret. v. d. Raad v. State*, als Secretaris.

(3) Vrijheid van onderwijs? bl. 2.

Van eene andere zijde werd de keus der personen verdedigd en uit die keuze afgeleid dat de bezwaren alleen, of voornamelijk, betrekking hadden tot het meer of minder leerstellig Godsdienst-onderwijs en dus de grondslagen der wet zouden onaangetast blijven; te meer, daar men verwachtte dat, na den afloop der Commissie, gelijk in 1829, de provinciale Commissiën voor het onderwijs zouden worden gehoord, en men ook andere deskundigen niet zou voorbijgaan. Daarbij meende men dat Koning WILLEM II zijne regering niet zou aanvaarden met den doodsteek aan de zedelijke ontwikkeling des volks, en wel tegen het verlangen van ⅔ der Natie, te geven; terwijl in geval van veranderingen eene wet deswege zou moeten worden voorgedragen en men alsdan nog een oog vol vertrouwen kon vestigen op de Vertegenwoordigers van het geheele Volk (1).

Drie, in den loop des jaars, door den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebragte rapporten van den 16 Maart, 13 Augustus en 30 December, getuigden, ofschoon de inhoud niet ter kennis van het publiek kwam, van het gewigt, door de Regering aan de opvoeding der jeugd gehecht; doch juist deze voorzigtigheid wekte ongeduld (2). Men mag daarom veronderstellen dat de voorspiegeling er van niet aan den Koning zal zijn gespaard, en dat, dien ten gevolge, het besluit van den 2 Januarij 1842 is genomen geworden.

Dit besluit, (strekkende om, *behoudens de bestaande wettelijke bepalingen*, in de bezwaren, tegen het Lager Onderwijs, te gemoet te komen, eenen waarborg te stellen tegen elke met den geest der wet strijdige toepassing en tegen iedere krenking der verschillende gevoelens, waarvan

(1) *Gronden van bemoediging in deze zorgvolle dagen enz.*, Gron. 1840, 1ste Stuk, bl. 11—17.

(2) *Cath. Stemmen*, 1841, bl. 89. Zie *Billijk ongedeeld*, bl. 89.

de vrijheid bij de Grondwet was verzekerd,) scheen de klagten over de kwetsing van Kerkelijke leerstellingen te moeten doen ophouden en den Roomschen te moeten vergenoegen, daar het hunnen Geestelijken reeds eenen merkelijken invloed op de Scholen verschafte en voor het vervolg op nog meer uitzigt gaf.

Derde Tegenstand.

van 1842—1848.

De heerschzuchtige heeft, beneden het toppunt van volstrekte oppermagt, nimmer genoeg. Met denzulke is geene duurzaam bevredigende *transactie* te sluiten (1). Van daar dat de organen der Priesterpartij er slechts matig genoegen mede namen. Zij geloofden niet dat het gem. Besluit aan 's Konings doel zou beantwoorden. De benoeming van honoraire Leden tot de Provinciale Commissiën van onderwijs werd, (echter met uiting van eenig wantrouwen, omtrent de zamenstelling der plaatselijke Commissiën,) goedgekeurd; maar weinig goeds verwacht van de tusschenkomst der Provinciale Staten, bij weigering van eene bijzondere school der 2de Klasse, door de Gemeente-Besturen; het aanblijven der fungerende Schoolopzieners wekte mede afkeuring; de vergelijkende examen bij vacaturen bleven een doorn in het vleesch en — de schoolboeken zouden, op de voorgeschrevene wijze, geene verbetering ondergaan. Schoolopzieners en Schoolcommissiën toch waren te eenzijdig te zamen gesteld, ook was de vraag: of de *Provinciale Schoolcommissiën het regt zouden hebben tot beoordeeling der Kerkelijke*

---

(1) Vergel. *Een ernstig woord*, boven gemeld, bl. 3, 4. In menig art. van de *Godsd.-Vr.* en de *Cath. Stemmen*, blijkt ook dat het doel is: Geestelijke suprematie.

(van der Geestelijken) *verklaring*, daar er niet was bepaald dat de *genoemde Commissiën zich naar het oordeel der Kerkelijke Overheid moesten gedragen*; zijnde het toch de taak der Geestelijkheid toe te zien, dat geene, met de Catholyke leer strijdende, haar bespottelijk, of hatelijk makende boeken wierden gebruikt en *alle*, den geest van onverschilligheid (verdraagzaamheid) ademende, wierden geweerd (1).

De openstelling van de Localen der openbare Scholen, beurtelings voor elke Kerkgezindte, tot leerstellig onderwijs was almede onregtvaardig; daar, in eene gemeente alwaar verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen bestonden, deze te zamen meer uren beschikking over het Locaal zouden hebben, dan de Roomschen (2).

Mogten 's Konings oogmerken alzoo, door de redactie van gedacht besluit, illusoir worden gemaakt, een troost was de overtuiging, dat de Koning meer voor de Catholyken gedaan en hun meerder vrijheid zou hebben geschonken, als Z. M. de impulsie van zijn regtvaardig hart vrijelijk had kunnen volgen. Ook beschouwde men, (en hier heeft de ondervinding geleerd, hoe *wel* men zag,) dit besluit als één eersten stap op den weg der regtvaardigheid (3), (de vrijlating van het onderwijs).

Maar de bijgevoegde circulaire des Ministers van Binnenlandsche Zaken gaf nog meer aanleiding, dan het besluit zelf, tot afkeurende aanmerkingen. Immers daarin stond: *terwyl het was gebleken, dat hoewel het verlangen* (tot afscheiding of vrijheid) *door velen was gedeeld, echter verre weg de meerderheid, zoo van hen die hunne wenschen te dezer zake aan het Gouvernement hadden ken-*

(1) *Cath. Stemmen*, 1842, bl. 27—29.
(2) Ald. bladz. 29.
(3) *Cath. Stemmen*, bl. 71. *De Katholiek*, D. I. bl. 124—127.

baar gemaakt, als van degenen die door hetzelve waren geraadpleegd, van gevoelen was, DAT VAN DE GRONDBEGINSELEN (der Wet van 1806) NIET BEHOORDE TE WORDEN AFGEWEKEN (1).

Dat waren nu, zoo was de kreet, de gevolgen van het stilzitten en zwijgen! Voor twee jaren reeds hadden de *Stemmen* meermalen herhaald: *dat het adressen regene!!* maar de Catholyken adresseerden zich niet, althans niet *in massa*. Dit moest eene les voor het vervolg zijn, zij was gewigtig maar hard (2).

De Regering, zeide men verder, moest, zoo zij wezenlijk de ontwikkeling van het Lager Onderwijs wilde bevorderen, niets zoo zeer duchten als dat de Catholyken, (die toch schier de helft des volks uitmaakten, overtuigd wordende dat de partij; die het onderwijs ten nadeele van het Catholicismus sedert 27 jaren *exploiteerde*, nog te magtig was om den Koning vrije werking te laten,) hunne kinderen geheel zonder onderwijs lieten, tot dat een ander kiesstelsel wezenlijke volksvertegenwoordigers, regtstreeks gekozen, in de Tweede Kamer zou hebben gebragt (3).

Ook de afgescheidene Gereformeerden en de met hen eensdenkenden hadden hun doel: verdeeling der Scholen naar kerkleeren, gemist en konden derhalve geene tevredenheid gevoelen.

Mannen van erkende ervaring, onder de voorstanders der bestaande wetgeving, beoordeelden den genomen maatregel verschillend, wat de eene wijs en in overeenstemming met de wet achtte, veroordeelde de andere als strijdig met haren geest, omdat het onderwijs er door onder kerkelijken

---

(1) *Cath. Stemmen*, 1842, bl. 35. Vergel. *de Katholiek*, D. I. bl. 39, 124 v. 266 v. en D. II. bl. 161.

(2) *Cath. Stemmen*, t. a. pl. bladz. 35.

(3) *Cath. Stemmen*, 1842, bl. 37.

invloed gebragt was geworden (1). Zoo ging men voort de zaak met warmte, of scherpelijk, ja tot bitterheid toe, onder de aandacht der natie te houden. Evenwel zou waarschijnlijk, bij verstandige uitvoering, door lengte van tijd, die de bezadiging der hartstogten gemeenlijk aanbrengt, de strijd zijn verflaauwd, indien het schoolwezen *alleen* de reden des verschils ware geweest en men in deze, afgescheiden van andere oogmerken, waarlijk slechts het belang der jeugd en dus des volks hadde bedoeld (2).

Bij al de opgenoemde oorzaken van strijd kwam eene poging tot oprigting eener bijzondere school van de 1ste Klasse, waartoe de kerkenraad der Hervormde Gemeente te 's Gravenhage, waarschijnlijk onopzettelijk, aanleiding gaf. Deze, eene Diaconie-school voor de kinderen zijner bedeelden wenschende op te rigten, beweerde als grond van aandrang tot geldelijke hulp: *dat de kinderen der gemeente moeten worden opgevoed naar het geloof der Kerk en dat zoodanige opvoeding in de Stadsscholen, krachtens de tegenwoordige verordeningen, onmogelijk ware* (3). Die school kwam, in weerwil der plaatselijke Schoolcommissie, bij vergunning van het Stedelijk Bestuur, uit de penningen van bijzondere personen, tot stand en alzoo schenen het gen. Gemeente-Bestuur en eèn groot aantal Hervormden de gegrondheid van het door den Kerkeraad beweerde te erkennen, en gaven alzoo, waarschijnlijk onwillekeurig, sterkte aan de vijanden der bestaande wetgeving.

Daarop grondden de Heeren G. Groen van Prinsterer, D. van Hogendorp en P. Elout het ontwerp van eene bij-

(1) Vergel. Dr. H. J. Nassau, *Vlugtige gedachten* en Dr. P. de Raadt, *Het Besluit*, enz.

(2) *Geest en strekking van het Besluit van 2 Jan.*, Amsterdam, bij van Heeteren, 1842.

(3) *Adres van de Kerkenraad der Ned. Herv. Gem. te 's Gravenhage aan hare Leden* 17 *Januarij* 1843.

zondere Lagere School van de 1ste Klasse, tot onderwijs van kinderen uit alle standen; inzonderheid voor hen die, bij een beperkt vermogen, blijkbaar genoodzaakt waren in geen, of in zoodanig, onderwijs te deelen als door het Kerkbestuur gevaarlijk werd geacht.

Te dien einde wendden zich genoemde Heeren tot de Stedelijke Regering om magtiging tot de bedoelde instelling; en zulks op dezelfde gronden, als waarop aan den Kerkeraad de vergunning was verleend geworden; maar het antwoord des Stadsbestuurs, om opgegevene redenen afwijzend zijnde, keerden de verzoekers zich tot de Gedeputeerde Staten der Provincie, hun doel nader ontwikkelende, en de beweegredenen der Stedelijke Regering trachtende te wederleggen. Dan ook genoemde Staten weigerden, op breedvoerig medegedeelde gronden, de gevraagde vergunning (1).

Zoo ontstond, ook omdat de ontwerpers een bepaald persoon tot onderwijzer hadden bestemd en dus, in geval van de oprigting der School, de vervulling der plaats niet aan een vergelijkend examen wilden overlaten, de twist in verschillende vlugschriften gevoerd: *of de vordering van zulk een onderzoek — — — op wettelijke bepalingen was gegrond?* (2).

Waarschijnlijk was deze nieuwe botsing eene medeoorzaak dat acht Leden der Tweede Kamer (3), in 1844, verande-

---

(1) *Stukken betreffende de afwijzing eener bijzondere School van de 1ste Klasse te 's Gravenhage.*

(2) Zie: *Is de vordering van een vergelijkend examen op wettelijke bepalingen gegrond?* 's Hage bij Doorman, 1844. *Noodige teregtwijzing*, bij Hoogstraten, 1844, en *Beantwoording er van*, bij Roering, ald. 1844. Dit onderwerp werd ook breedvoerig behandeld *in de Katholiek*, D. VIII—XI.

(3) De HH. Thorbecke, L. E. Luzac, E. W. v. Dam v. Isselt, v. Rechteren, J. M. de Kempenaer, L. D. Storm, B. Wichers en S. van Heemstra.

ringen in, en bijvoegingen tot, de Grondwet begeerende, ook omtrent het Lager Onderwijs voorstelden: *dat de inrigting van het publiek onderwijs, met eerbiediging van ieders Godsdienstige gevoelens, door de wet zou worden geregeld;* dan daar deze eerbiediging van elks leerstelsel, sedert 1806, inderdaad wettelijk bestond, mogt men dit punt der voordragt vrij onbepaald en ter wegneming der bestaande geschillen, of ter voorkoming van volgende, onvoldoende achten; ofschoon, bij het reeds aanwezig zijn eener wet, het oogmerk tot eene veranderde strekking, in dit voorstel, niet was te miskennen.

Het doen van gemelde voordragten in de Kamer verworpen zijnde (1), bleef dit groot geschil wel hangende, maar werd niet vergeten. Van wederzijden gaf men, van tijd tot tijd, blijken van blijvende belangstelling (2); tot, ten gevolge der wenschen van de Tweede Kamer, den 16 Maart 1848 uitgebragt (3), door Koning WILLEM II eene Commissie werd benoemd, om, met overweging der wenschen van de Tweede Kamer, een volledig ontwerp van Grondwets-herziening voor te dragen (4), en aldra ook de aanstelling van een nieuw tijdelijk Ministerie bekend werd (5).

---

(1) *Staats-Courant*, 1844, N°. 299; 1845, N°. 130.

(2) Zie *Bijlage*, N°. I.

(3) *Staats-Courant*, 1848; Bijblad, bl. 247.

(4) Deze Commissie bestond uit de HH. THORBECKE, D. DONKER CURTIUS, L. D. STORM, J. M. DE KEMPENAER en L. LUZAC, Leden der 2de Kamer. *Bijblad tot de St.-Ct.* 1848, bl. 249.

(5) Bestaande uit de HH. G. G. SCHIMMELPENNINCK, *Voorzitter, Min. v. Buitenl. Zaken en Fin.*, J. E. RIJK, *Min. v. Koloniën en Marine*, L. C. LUZAC, *Min. v. Binnenl. Zaken en Herv. Eeredienst en*, L. A. LIGHTENVELT, *voor de R.-C. Eerdienst*, NEPVEU, *voor Oorlog*; zijnde Mr. D. DONKER CURTIUS eenige dagen vroeger *Min. v. Justitie* geworden; ald. bl. 267.

Het ontwerp dier Commissie hield, ten opzigte van het Onderwijs (in de bovenbedoelde wenschen der Kamer *niet*, als verandering behoevende, *aangeroerd*), bijna GEHEELE VRIJHEID in, en dit werd dus met schier geheele loslating bedreigd (1); zoodat men de goede en kwade ervaring, zoo hier als in België, verkregen, zag opofferen aan, en ter zijde stellen, *of* voor eene, met de tegenstanders van het bestaande, geslotene overeenkomst; *of*, zoo als wij, volgens Christelijke grondbeginselen, liefst geloven, door vrees voor die partij, *of* door onkunde bij de meerderheid der Commissie, omtrent dit door Wijsgeeren en Staatslieden hoogstbelangrijk geschatte doel der Maatschappelijke belangen (2).

De overweging dezer voordragt der Commisie, in den Raad der nieuw benoemde Ministers, gaf al aanstonds reden tot verschil van gevoelens, ook omtrent de ontworpene bepalingen betreffende het Onderwijs; oordeelende de minderheid dat het tweede gedeelte van gemeld artikel nagenoeg voor een ieder de bevoegdheid tot het geven van onderwijs zou openstellen, en juist *het tegendeel* van het bij de wetgeving van 1806 bedoelde (de vereeniging der ingezetenen door omgang der kinderen, vereering van één Opperwezen, gehechtheid aan het Vaderland en behartiging van één maatschappelijk belang) zou bevorderen; terwijl de vergelijkende examen er door zouden vervallen, en alleen bekwaamheid,

---

(1) Het bedoelde Art. luidde: »De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige (Godsdienst- of Kerk-) begrippen door de Wet geregeld. *Het geven van onderwijs is vrij*, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid der Onderwijzers (Kandidaten) en het toezigt der Overheid, beide door de Wet te regelen. De Koning doet van den staat der H., M. en L. Scholen aan de St. Gen. jaarlijks een uitvoerig verslag geven. Zie *Verslag d. Comm.* Art. 183.

(2) Het ware echter niet te veel geweest indien zij kennis had genomen, o. a. van het Verslag des Belgischen Ministers van Binnenl. Zaken, dd. 28 Jan. 1842. Zie *Bijlage* N°. II. hier achter.

geene zedelijke geschiktheid, in den onderwijzer, zou worden geëischt (1).

Ten gevolge van dit verschil van gevoelens werd dit Ministerie, door de aftreding der Heeren SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU, ten deele ontbonden (2), en bleek het uit de aanspraak des Ministers van Binnenlandsche Zaken, o. a. *dat de vrijheid van onderwijs*, naar de meening der aangeblevene Ministers, DE LEUZE DES TIJDS *ware* (3).

Een luide kreet ging op tegen de terzijdestelling van de zedelijkheid des onderwijzers (4), in de voordragt der Commissie, naar 't schijnt, omnut geacht.

Stroomden wijders vrachten van verzoekschriften, het ontwerp, tot opheffing der wetgeving van 1806, ondersteunende, ter Kamer in; zeer groot was ook het getal dergulken die, met kracht van taal, de gevaarlijke gevolgen van loslating en onbeperkte mededinging, aan de Volksvertegenwoordigers voorhielden (5).

Dit bewerkte ten minste zoo veel, dat het, op den 20 Junij, ingediende nader ontwerp was: *De inrigting van het openbaar Onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. — Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der Overheid, en bovendien voor zooveel het Middelbaar en Lager Onderwijs betreft, behoudens onderzoek naar de* BEKWAAMHEID EN ZEDELIJKHEID *des onderwijzers, het een en het ander door de Wet te regelen* enz. (6).

Zoo aan het oordeel der Tweede Kamer onderworpen, hield

---

(1) Rapport en Missive aan den Koning van den Gr. SCHIMMELPENNINCK en Brief van den Gen. NEPVEU. (2) *Bijblad*, bl. 312.

(3) Ald. bl. 332. Men vergelijke *Bijlage* N°. III. hier achter.

(4) In verschillende verzoekschriften, o. a. in een adres van notable ingezetenen van Amsterdam.

(5) Zie *Bijlage* N°. III. hier achter.

(6) *Bijblad*, als boven, bl. 354.

het voorloopig verslag ten deze de volgende aanmerking omtrent het Onderwijs:

» Ook in verband met de wenschen naar meerdere vrij» heid tot het oprigten van scholen, en het geven van on» derrigt, die zich hier te lande toenemend en van meer » dan ééne zijde hebben geopenbaard, heeft de meerderheid » gemeend te kunnen toegeven, dat het beginsel der vrijheid » van onderwijs in de Grondwet geschreven wierd, mits, » gelijk trouwens het voorstel der Regering dit reeds mede» brengt, of doet veronderstellen, alle scholen aan een naauw» lettend toezigt der Overheid onderworpen blijven, dat » toezigt door de wet geregeld werde en, voor zoo veel het » Middelbaar en Lager Onderwijs betreft, voortdurend af» doende waarborgen voor de bekwaamheid en zedelijkheid » der onderwijzers bestaan. Desniettemin zou diezelfde meer» derheid hare toetreding niet kunnen schenken, indien zij » vreezen moest, daardoor mede te werken tot het doen » verflaauwen van die aanhoudende zorg voor het Openbaar » Onderwijs in zijnen geheelen omvang, welke bij Art. 226 » der bestaande Grondwet aan de Regering, als een dure » pligt, is opgelegd. Verscheidene leden gaven daarom bepaald » het verlangen te kennen, dat het aangehaalde grondwettig » voorschrift behouden mogt blijven. Voor de meerderheid » echter was de hoofdzaak nog van eenen eenigzins anderen » aard, en meer bepaald tot de Lagere Scholen betrekke» lijk. Die meerderheid, namelijk, doordrongen van de over» tuiging, dat een goed ingerigt Lager Schoolwezen eenen » allergewigtigsten invloed op de zedelijkheid en verstande» lijke beschaving der natie uitoefent, en dat de schoolwet » van 3 April 1806, uit dit oogpunt, zeer nuttig heeft ge» werkt, maakt hare toestemming ondergeschikt aan het » verwerven der meest mogelijke zekerheid, bij de Grondwet » zelve, dat al dit goede niet zal verloren gaan. Zij ver» langt uit dien hoofde: dat, bij het vrijelijk toelaten der

» oprigting van bijzondere scholen, door daartoe bevoegden,
» al de aandacht der Regering op de openbare Lagere Scho-
» len gevestigd blijve, zoodanig dat deze nergens ontbreken
» en door hare goede inrigting en den geest van het daar
» gegeven onderwijs, den nadeeligen invloed temperen of
» te niet doen der eigenaardige gebreken, die misschien maar
» al te zeer vele nieuwe op te rigten bijzondere scholen
» zullen aankleven. In dien geest dus dringt de meerder-
» heid er zeer sterk op aan dat het, bij Art. 2 van wets-
» ontwerp X, voorgestelde artikel eene aanvulling erlange,
» hoofdzakelijk strekkende om te bepalen, dat het voortdu-
» rend tot de bijzondere zorg der Regering behooren zal,
» om te waken, dat in iedere gemeente, zonder onderscheid,
» van overheidswege, voldoend Openbaar Lager Onderwijs
» zal werden gegeven" (1).

Terwijl vele Leden het ontwerp bestreden, omdat: *de wettelijke regeling van het openbaar onderwijs werd bepaald te zullen moeten wezen* MET EERBIEDIGING VAN IEDERS GODSDIENSTIGE BEGRIPPEN (2). Men betreurde het, dat de Regering zich op een gebied waagde, waarop de Wetgever zoo min mogelijk moest komen en vroeg: wat *door de eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen* te verstaan zij, daar de Wetgever al spoedig zou moeten weten wat hij zou te eerbiedigen hebben, t. w. of het zijn zou: *dat bij het geven van openbaar onderwijs geene zoodanige punten of leerstellige begrippen zouden mogen worden aangeraakt als waaromtrent tusschen de Kerk-*

---

(1) *Bijblad*, als boven, bl. 472.

(2) Eene duistere uitdrukking, die ook aanleiding tot vele aanmerkingen heeft gegeven. Immers: *Elks* godsdienstige begrippen zijn niet bekend. Hoe zal men het *onbekende* eerbiedigen. Zoogenaamde godsdienstige begrippen, b. v. omtrent de uitroeijing der ketterijen en dien ten gevolge van de ketters, kunnen zeer *on*godsdienstig zijn. Waarom dus niet gezegd: *Kerkleeren*. Deze zijn te kennen.

genootschappen verschil heerscht (1); *dan, of men er eene nog ruimere beteekenis aan moest hechten?* In het laatste geval vooral zou, meende men, op de Openbare Scholen bijna geheel geen onderwijs in onderscheidene vakken kunnen gegeven worden. Zeer voorzigtig wilde men verder, dat onder de vereischten, behalve bekwaamheid en zedelijkheid, ook *geschiktheid* en de hoedanigheid van Nederlander, zouden geteld worden (2).

In de memorie van toelichting, gevoegd bij de eerstaangebodene wijzigingen der voordragt, gaven de Ministers te kennen: dat de Regering bereids bij hare eerste memorie had uitgedrukt, dat het Openbare Onderwijs van de Regering moet uitgaan, en zij behoorde te zorgen, dat daartoe voldoende gelegenheid aanwezig ware; dan, *dat het eenen te grooten band scheen der Regering zoodanig te beperken, dat zelfs geene combinatie van kleine gemeenten zou kunnen plaats hebben.* Zij meenden, daar aan alles, wat redelijkerwijze in de Grondwet behoorde opgenomen te worden, ware voldaan, voor te stellen: *De inrigting van het Openbaar Onderwijs wordt door de wet geregeld;* doch vonden er echter geene zwarigheid in daarbij op te nemen: *Het Openbaar Onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering* (3). In verdere wijzigingen, zeiden de Ministers, kon de Regering niet komen. Zij meenden dat alle zwarigheden voortvloeiden uit een verkeerd begrip der woorden, *met eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen.* Deze woorden beteekenden, volgens hen, toch niets anders dan: behoudens den eerbied, welke men aan ieders Godsdienstige begrippen verschuldigd is. Geschiedenis, zelfs Kerkelijke (?), kon worden geleerd zonder den eerbied uit

(1) De Wetgeving van 1806 bragt dit ook mede.

(2) *Bijblad*, als boven, bl. 488.

(3) *Bijblad*, als boven, bl. 568 en 584.

het nog te verliezen, welke men aan andersdenkenden verschuldigd is (1). Het voorschrift, hier gegeven, strekte alleen om van de openbare Scholen te weren, *dat gene wat men theologischen twist noemt;* sprekende het overigens van zelven, dat men bij de instelling van het Openbaar Onderwijs er op bedacht zou moeten zijn om dit zoo goed en grondig mogelijk in te rigten, ten einde alle belanghebbenden te bewegen daarvan gebruik te maken, en de concurrentie met de vrije Scholen te kunnen volhouden. *Hoe*, zou de *ondervinding* genoegzaam leeren, doch dit stelde de Regering vast, dat het beste, ja eenige middel om de Openbare Scholen te doen bloeijen, daarin zou bestaan om op die Scholen eenen onbepaalden eerbied voor alle Godsdienstige begrippen te bewaren en in te prenten; en het was daarom dat dit denkbeeld was uitgedrukt. Men achtte wijders eene bijzondere bepaling omtrent de noodzakelijkheid, dat de Lagere Onderwijzers Nederlanders zouden moeten zijn, overbodig. Het vereischte van bekwaamheid dat, bij den Lageren Onderwijzer, voornamelijk in de kennis van de taal bestaat, zou wel, als van zelf, bijna alle vreemdelingen moeten doen uitsluiten. Een onderzoek (boven dat naar zedelijkheid en bekwaamheid,) naar zoogenaamde geschiktheid, zou, volgens de Ministers, de deur openzetten aan volstrekte willekeur, vermits daaromtrent zoo vele gevoelens konden bestaan, als er beoordeelaars zouden zijn (2).

---

(1) Het is hier noch de plaats, noch het oogmerk, om de antwoorden der Ministers te beoordeelen; anders zou men kunnen vragen hoe het mogelijk zou zijn, b. v. de geschiedenis der aflaten, der auto-da-fe's der Kloosters (gewigtige deelen der Kerkelijke Gesch.) enz., behoudens eerbied voor der Roomschen denkbeelden omtrent deze punten, te behandelen? Men vergelijke, om maar een voorbeeld te geven, de aanprijzing der Kloosters in de *Godsd.-Vr.* met de klagten van Engelschen ten jare 1395 aan het Parlement ingediend. DE RAPIN THOIRAS, *Abrégé de l'hist. d'Angleterre*, T. I. p. 426. (XL.)

(2) *Bijblud*, als boven, bl. 580.

Doch deze bijvoeging werd, door de groote meerderheid van de Kamer, van te ondergeschikt belang geacht; vermits het daarbij eene schoonklinkende verklaring gold, die, onder het bestaande stelsel kracht en beteekenis kon hebben; maar deze, bij de voorgestelde vrijheid, grootendeels zou verliezen. Men bleef dus er op aandringen, dat in de Grondwet, als verpligting, zou worden opgenomen het beginsel: *dat overal in het Rijk van Overheidswege voldoend Openbaar Lager Onderwijs zou worden gegeven*, en verklaarden de meeste Leden hunne goedkeuring, van dit deel der voordragten, van deze voorwaarde afhankelijk (1). Met de uitlegging, vroeger gegeven dat: *door de eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen*, alleen bedoeld was; het weren van alles, *wat men theologischen twist noemt* (2), verklaarde de meerderheid der Kamer genoegen te kunnen nemen (3).

Ter gelegenheid van de openbare beraadslagingen werd het Onderwijs waardiglijk verdedigd tegen de beschuldiging; dat op de Lagere Scholen de verschillende Godsdienstbegrippen niet zouden zijn geëerbiedigd, en beweerd: dat, zoo als nu die eerbiediging was voorgedragen, het onmogelijk zou zijn liefde tot God, deugd en waarheid der kinderen in te prenten, of in Geschiedenis en Natuurlijke Historie onderwijs te geven (4). Eenige Afgevaardigden en gewis de meerderheid dergenen die geene openlijke verklaringen wegens hunne goedkeuring uitbragten, gaven dus hunne stem *omdat de Regering de verpligting op zich had genomen tot het zorgen voor een alom voldoend onderwijs* (5).

In de dubbele Kamer werd, bij het voorloopig verslag

(1) Ald. bl. 600.
(2) Ald. bl. 580.
(3) Ald. bl. 604.
(4) Ald. bl. 645. (NB. De anecdote ald, nopens de Keerkringen) en 676.
(5) Ald. bl. 650, 652, 659, 664—675.

gezegd: dat vele Leden uitdrukkelijk hadden verklaard de woorden *met eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen* in den zin op te vatten, welken de Regering vroeger betuigd had daaraan te hechten; zoodat zij alleen de beteekenis zouden hebben: dat de eerbied, aan de begrippen van anderdenkenden verschuldigd, bij het onderwijs op de openbare Scholen niet uit het oog wierde verloren; als ook: dat de bepaling *Er wordt overal in het Rijk van Overheidswege openbaar Lager Onderwijs gegeven*, verschillende beschouwingen had doen ontstaan; meenende enkele Leden dat die woorden in eenen beperkten zin, en wel in dien van Landsregering, moest worden verstaan; zoodat de Staat voor het geven van voldoend Openbaar Lager Onderwijs, door geheel het Rijk zorg dragen en de kosten daarvan, regtstreeks uit de schatkist, of liever door het heffen eener algemeene schoolbelasting, vinden zou; alzoo, indien anders, de verlangde waarborg dat de vrijheid van Onderwijs, aan den voortdurenden gunstigen toestand van het Lager Onderwijs geen nadeel zou kunnen toebrengen, geheel of grootendeels zou kunnen te loor gaan, in welk geval zij tot het toekennen der bedoelde vrijheid niet zou kunnen medewerken.

Anderen waren daartegen van oordeel, dat de Grondwet het hier volkomen vrij liet wie met de kosten van het Openbaar Lager Onderwijs zou worden belast, zoodat evenzeer de Provinciën en de Gemeenten als de Staat daarvoor in aanmerking kwamen. Zij meenden dat de uitdrukking *van overheidswege* dit genoegzaam aanduidde; te meer daar in de eerste alinea van het artikel het woord *Regering*, waardoor wel niets anders dan het algemeen Landsbestuur kon verstaan worden, was gebezigd. Men begeerde, ten gevolge van dit verschil in zienswijze, nadere opheldering van de Regering (1).

(1) *Bijblad*, als boven, bl. 872.

In de memorie van antwoord vond men: dat de uitdrukking *van overheidswege* was gebezigd, omdat, schoon tot bereiking van het voorgestelde doel, veelal de medewerking en hulp der Provinciën en Gemeentebesturen zou moeten worden ingeroepen, de Regering het voor haren pligt bleef houden, om, daar waar deze medewerking en hulp mogten falen, te zorgen dat aan de bepaling der Grondwet voldaan en alom de gelegenheid tot verkrijging van voldoend openbaar onderwijs gegeven wierde (1).

Sommige Leden dezer Kamer verwachtten meerdere tevredenheid en rust uit de voorgestelde bepalingen, als vergunnende dat het Onderwijs, als nu, met opvoeding zou gepaard gaan, terwijl in het Openbare Onderwijs, zonder inmenging van Godsdienst of Kerkleer, het eigenaardige der gemengde Scholen zou bewaard blijven (2). Anderen zagen er, gevoegd bij de afschaffing van het Placet, het verleenen van eenen beslissenden invloed op het Onderwijs aan een' vreemden Souverein, en dus eene opoffering dier vrijheid in, waarvoor onze Vaderen 80 jaren hebben gestreden (3).

Niet zonder warmte werd in deze dubbele Kamer, door eenige weinige sprekers, het pleit nogmaals, vóór en tegen de bestaande wetgeving, gevoerd: aan den eenen kant het schadelijke der gemengde Scholen beweerd; den Staat het regt van opvoeding ontzegd, getracht om door schimpende uitvallen, het Onderwijs en de onderwijzers belagchelijk te maken (4); maar ook aan de andere zijde, op grond van veeljarige ervaring, verdedigd (5), en eindelijk door den Minister van Justitie herhaald, wat reeds meermalen in de

---

(1) *Bijblad*, bladz. 878 en 892 enz.

(2) Ald. bladz. 892.

(3) Ald. bladz. 893 en 895.

(4) Ald. bladz. 992.

(5) Ald. bladz. 897 enz.

memoriën van antwoord was gezegd geworden, en daarbij verklaard: *dat* (gelijk door eenen spreker inderdaad was begeerd geworden), *de Wet van* 1806, volgens de additioneele artikelen, *zou blijven bestaan tot de toekomende speciale Wet, ter regeling van het Onderwijs, zou zijn daargesteld.*

Het Artikel alzoo, met 108 tegen 5 stemmen, in de Tweede en daarna in de Eerste Kamer, aangenomen, luidt nu:

»De inrigting van het Openbaar Onderwijs wordt, met »eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen, door de »wet geregeld."

»Er wordt overal in het Rijk, van Overheidswege, vol»doend Openbaar Onderwijs gegeven."

»Het geven van Onderwijs is vrij, behoudens het toezigt »der Overheid; en bovendien, voor zoo veel het Middel»baar en Lager Onderwijs betreft, behoudens het onder»zoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der Onderwij»zers; het een en ander door de Wet te regelen."

»De Koning doet jaarlijks van den Staat der Hoogere, »Middelbare en Lagere Scholen een uitvoerig verslag aan »de Staten-Generaal."

De onbepaalde *concurrentie* werd dus vergund; doch, door de zorg van de meerderheid der Tweede Kamer, (hoe nadeelig die opengestelde mededinging op het onderwijs en de opvoeding der jeugd zal blijken te werken), de mogelijkheid tot het aanleeren van nutte wetenschap, ten minste voor het verstandigste deel der bevolking, in de kleinere steden en ten platten lande, gered. Zonder die zorg toch zouden de voorstanders van het zoogenaamde vrije onderwijs geheel hebben getriumfeerd. Nu echter is slechts, volgens

veler vrees, de weg gebaand om, in de vrije Scholen, allerlei leeringen te verspreiden, schadelijk voor het Huis van Oranje (1), voor de onafhankelijkheid van den Staat (2), voor de vrijheid van geweten (3), voor den vreedzamen om-

---

(1) Paus Pius VII verklaarde nog in het jaar 1803, in zijne instructie aan den Nuncius te Weenen: Het is een vaste regel van 't Kanonnieke regt, dat de onderdanen van een Ketterschen Vorst van alle huldiging, trouw en gehoorzaamheid jegens hem ontbonden blijven. Rome en België enz. bl. 17 in de noot. Men herinnere zich ook het verbod tegen openlijke voorbidding voor Kettersche Vorsten en Vorstinnen. Zie L'Autel et le Trône p. 282 seqq. en verder, om slechts eenige voorbeelden, van hetgeen volwassenen wordt ingeprent, aan te te halen, wat er in de Catholijke Stemmen D. I. bl. 11. D. II. bl. 22, 107, 139, 163, 170, 354. D. III. bl. 236. van Prins Willem I is gezegd geworden: komende daarop neder: dat, hoe men de zaak ook moge beschouwen, *Deze Prins toch altijd de vaan der oproers tegen zijnen wettigen Vorst*, *heeft opgestoken.*

(2) Zoo lang toch de leer der oppermagt van de Pausen (zie o. a. Tafreel der omwentelingen in Europa, naar het Fransch van C. W. Koch, bladz. 123 en verv.) welke een wezenlijk deel der kerkleer is, een geloofspunt blijft, zal geen Staat, inderdaad, door Rome als onafhankelijk worden beschouwd. En, dat deze bewering (pretentie) nog stand houdt, bleek, volgens de Kerkelijke Ct. N°. 30, nog onlangs te Gaëta, toen de Spaansche troepen aldaar de vlag van Kastilië voor 's Pausen voeten uitspreidden, opdat Z. H. *als plaatsvervanger Gods op Aarde en als Koning der Koningen daar over zou gaan* en Hij dat deed. De handhaving van des Pausen magt door 30,000 Fransche bajonetten, gevoegd bij de bewering van den Franschen Minister Falloux, dat het Pausselijk gezag moest worden hersteld omdat alleen het Katholicismus in staat is *Rome* den rang te doen behouden welken het tot dus verre heeft bekleed, *namelijk van te zijn het tweede Vaderland* van ieder mensch, (Haarlemmer Ct. van Vrijdag den 10 Aug. 1849) geeft stof tot nadenken; te meer daar deze stelling door 428 tegen 170 Leden der Kamer werd goedgekeurd.

(3) Bijblad bladz. 893 en 895, en tot deze vrees geven beweringen als de volgende wel eenige aanleiding: Er bestaat geene strafoefening zonder overtreding van den wil des Allerhoogsten; er bestaat geen

gang der ingezetenen (1), derhalve voor de openbare orde en rust en gevolgelijk ook voor de geldmiddelen en het geluk des Vaderlands.

---

zekere publieke voorspoed als er publieke of algemeene overtreding plaats heeft; *dus*, bestaat het geheele geheim der Staatkunde in de woorden: de wil des Allerhoogsten. En wie is nu de magt, het Souverein gezag of Gouvernement? De gemagtigde van Hem wien alle magt in den Hemel en op Aarde is gegeven. — — — In één woord de Kerk, *die de onbepaalde magt heeft verkregen om* te onderwijzen, *te bevelen* en te VEROORDEELEN. *Godsd. Vriend* D. VII. bl. 10 en vv.; wijders: Wanneer men geene *krachtdadige maatregelen* neemt om zoo vele tergingen (gebrek aan onderdanigheid aan de Kerk, handelingen als gelijk met gelijk) te doen eindigen — — — zullen de rampen niet ophouden zwaarder te worden, ald. bladz. 26. Zie ook de verdediging der Inquisitie D. VIII. bl. 218, 254—260. D. IX. bl. 45 en verv. 87 verv. en 133 en verv. Mitsgaders een betoog dat in Frankrijk geene protestanten moesten geduld worden (en men denke om de toepassing, door de gruweltooneelen in 1815, te Nismes en elders aangerigt) *omdat* zij 1e. de minderheid uitmaken, 2o. tegen de gevestigde Godsdienst zijn opgestaan, ald. D. XIII. bl. 221. — Beide redenen gelden natuurlijk alom waar de R. de overmagt hebben. En dat wordt den leeken verkondigd door hen wier leus thans is: Vrijheid voor allen, in alles! Doch men vergete, dien kreet hoorende, niet: dat dit overeenstemt met de leer: men kan, *in geval van noodzakelijkheid wel eenigzins verdraagzaam, omtrent ketters zijn*; evenwel, de Vorst in een Catholiek land mag geene ketterij dulden en is verpligt de Roomsche, bij uitsluiting van alle andere, voort te zetten, ald. D. XIX. bl. 260, 270. Alles hangt hier af van de bepaling wat men door een Catholiek land te verstaan hebbe.

(1) Onder andere door de Protestanten voor te stellen als vijandelijk tegen hunne Roomsche landgenooten gezind; zoo als zou blijken uit den inhoud van *de Evangelische Kerkbode*, *de Kerkelijke Courant*, *de Fakkel* en de kuiperijen van *het Hulpbetoon*. O. A. SPITZEN Roomsch Catholiek Priester te Groningen. Brief aan den Hoogl. HOFSTEDE DE GROOT, bl. 48. Doch waarbij de Schrijver verzwijgt dat de *eerste* aanval tegen andersgezinden is gedaan door de *Godsdienstvriend* ten jare 1815; dat de *Protestant* daarop, als verweerschrift, is *gevolgd*, in 1816; dat de *Nederlandsche Catholieke Stemmen*, in

Veel hangt intusschen van de aan te nemene wet af.

En wie zijn ze, die de zaak met volharding, onder niet onduidelijke bedreigingen, steunende op hun millioen, tot dringens toe, hebben doorgezet?

Slaan wij, ter beantwoording dezer vraag, eenen blik op de sommen in de Bijlage N°. III, hier achter, verkregen, dan blijkt:

1835, *aanleiding hebben gegeven* tot de *Evangelische Kerkbode*, die eerst in 1841 verscheen; terwijl het wereldbekend is dat en *Unitas* en *Hulpbetoon* alleen zijn daargesteld tot ONDERSTEUNING VAN PROTESTANTEN; niet tot aanranding van der Roomschen Godsdienstleer, of vrijheid, of burgerlijk bestaan. De aanvallen zijn dus gekomen van de Ultramontaansche zijde; en ofschoon, behalve in tijden van religie-oorlog, de Roomschen lijf en goed onder ons hebben vrij gehad en het protestantisme zich nimmer aan *auto-da-fe's*, of St. Bartholemeusnachten, of sluipmoorden heeft schuldig gemaakt, leert men niet te min: dat de Geschiedenissen van *Frankrijk*, *Engeland*, *Zweden*, *Duitschland*, de zwartste tafereelen, sedert de Hervorming opgeteekend, vertoonen; die, als zoó vele onwraakbare getuigen, de verklaring afleggen van den ingekankerden haat, welke het Protestantisme, van zijnen oorsprong af, tegen het Katholicisme, bezielt, en de ergerlijke tooneelen bevestigen welke diepe afgekeerdheid, soms zelfs onder de bedriegelijke leus van verdraagzaamheid, in gansch Europa, heeft voortgebragt. — Opstanden tegen wettige Vorsten, onttrooningen, verwoestingen door zwaard en vuur der schoonste landstreken, bloedbaden, moordtooneelen, verbanningen, buiten de wet stellingen, verbeurdverklaringen van fortuinen en bezittingen, onderdrukkingen van allerlei aard, kerkschendingen en vooral allerlei gewetensdwang. (!!) Deze tafereelen, zegt men, zouden even zoo vele tegenhangers kunnen zijn dier gebeurtenissen, welke *hartstogt*, of *onwetendheid*, maar al te dikwerf, op rekening der Katholieke Kerk trachten te stellen. *De Katholiek* 1844. bl. 345. De Schrijver van dit opstel moest, onder andere, de geschiedenis der Bewoners van de Piemontsche Valeijen en van de Waldensen in 't Zuiden van Frankrijk, nog eens nazien en zich herinneren dat, reeds onder KAREL V, volgens HUIG DE GROOT, honderd duizend, zegge: *honderd duizend!* Nederlan-

1°. Dat NOORD-BRABAND *alleen de helft* van het geheele getal der onderteekenaars heeft geleverd!

Noord-Braband! waaromtrent de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken, namens de Regering, in het algemeen Verslag wegens het Onderwijs over 1845 en 1846 den Staten-Generaal overgelegd, mededeelde: dat er gebrek aan aanmoediging en belangstelling tot algemeenmaking en verbetering van Onderwijs bestond, bij hen die daarop, in de eerste plaats, den weldadigsten invloed konden uitoefenen; dat er de ingestelde Commissien van plaatselijk toezigt geene bewijzen van werkzaamheid gaven; dat de plaatselijke Schoolcommissiën schaars aan hunne verpligtingen voldeden; dat er de plaatselijke besturen, over het algemeen, weinig werks van het Onderwijs maakten en *men er het inzigt van het belang der uitbreiding van het Onderwijs der armen en behoeftigen miste!* Noord-Braband, dat dus weigerde mede te werken aan den maatregel genomen door den, aldaar bij uitnemendheid, geliefden Vorst voorgeschreven! Noord-Braband, dat dus, met de daad, toonde, op Belgisch voetspoor, vernietiging te beöogen, gaf derhalve den hoofdtoon aan!

2°. Dat (1), zelfs dáár nog, maar naauwlijks *één derde* (2)

---

ders, om het geloof ter slagtbank zijn gesleept en onder FILIPS II, *alle* Nederlanders des doods schuldig zijn verklaard. Inderdaad, op de Geschiedenis moest de Hyrarchie zich niet beroepen. Doch waartoe zal zulk eene voorstelling leiden? Van de Protestantsche zijde zijn deze punten op zeer vele, zoo niet op alle, scholen, zoo lang den Schrijver dezes heugt, of niet, of op de zachtst mogelijke wijze, aangeroerd geworden; doch ook dat zal, ten gevolge zulker aanvallen, waarschijnlijk en noodwendig een' keer nemen.

(1) In dit en de volgende berekeningen is de Volkstelling van 1840 ten grondslag genomen.

(2) Of $\frac{21,881}{73,944}$.

der R. huisvaders (1) hebben toegegeven aan den drang.

3°. Dat van al de hoofden der huisgezinnen in de overige provincien des Rijks niet meer dan ruim $\frac{1}{15}$ (2) zich met de voordragt der Commissie hebben vereenigd; terwijl ruim $\frac{1}{27}$ (3) er zich, met aanvoering van redenen, tegen hebben verklaard; wanneer men, namelijk, de Collegiën en Kerkeraden, die eene bevolking van ruim 13,000 hoofden van huisgezinnen vertegenwoordigen, *niet* medetelt; hetgeen, althans voor een groot gedeelte, behoort te geschieden, indien men tot de waarheid wil naderen; alzoo er gemeenten zijn, die het adres van hunnen Kerkeraad als eene voldoende stem, voor haar uitgebragt, hebben beschouwd; gelijk dit ook daaruit blijkt, dat uit de gemeenten in de nooten 7 tot en met 14 van Bijl. III genoemd geen enkel ander request tegen het ontwerp is ingezonden; en, volgens een der Evangelisch Lutersche Predikanten, berusting in het gevoelen der Synode van dat Kerkgenootschap almede mag gerekend worden het meerder inleveren van afkeuringen des ontwerps te hebben voorgekomen; terwijl onder de getallen niet zijn begrepen die der Leden van de Kerkeraden van Amsterdam, Utrecht, Leeuwarden en de plaatsen in de boven aangeduide nooten vermeld en meerdere; noch $\frac{13}{14}$ der Ingezetenen der klassis van Brielle (4); welke gezamenlijk met die der Leden van de Collegiën in de zevende kolom gemeld, nog eenige honderden *notabelen* zullen bedragen; zoodat, als men de

---

(1) Namelijk, indien de onderteekenaars alle hoofden van huisgezinnen waren. Hetgeen niet zoo is; daar vele geestelijken met hunne gemeenten hebben geteekend.

(2) Of $\frac{29,169}{464,020}$.

(3) $\frac{17,088}{464,020}$.

(4) Bijblad bladz. 439.

17,088 onderteekenaren bij al de niet opgesomde telt, de getallen *voor* en *tegen*, Noord-Braband ter zijde gesteld, wel mogen geacht worden gelijk te staan.

4°. Dat echter *de waarde* der handteekeningen veel verschilt zal niet kunnen ontkend worden, als men in 't oog houdt:

a. De moeite sedert tien jaren aangewend, om aan de Roomsche ingezetenen, in weerwil der ervaring, de overtuiging van het gevaarlijke des schoolonderrigts, voor hunne Godsdienst, op te dringen;

b. de kracht der vrees voor weigering van absolutie. Of zou men, bij gelijke uitkomsten als in Belgie, niet gelijke middelen mogen veronderstellen?

c. het verzamelen van handteekeningen, of toestemming van lieden, die of bijna niet of geheel niet hunne namen kunnen schrijven (1); en die men toch in de gelederen deed treden om te oordeelen over de moeijelijke vraagpunten betreffende het verkiezingstelsel, het regt van vereeniging, de openbare uitoefening der Eerediensten en het onderwijs.

Terwijl, aan de andere zijde, het stilzwijgen van zoo velen, onder welke het Hoofdbestuur der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, en die harer Departementen (2),

(1) o. a. Bijblad, bladz. 512. alwaar, namens de Commissie tot de verzoekschriften, werd berigt: dat, van daarbij gemelde 51 adressen, houdende 3152 handteekeningen, ingezonden door de Roomsch-Catholieke Geestelijken van het Decanaat West-Vriesland, verschillende met kruisjes gemerkt en andere *dubbeld geteekend* waren, of denzelfden naam *meermalen* voerden, en er zelfs eene was waarop verscheidene namen voorkwamen *door den pastoor der Gemeente er opgesteld;* met de aanteekening: dat de betrokkene personen niet kunnende schrijven hem, met kennis van zaken, verzocht hadden hunnen naam op 't adres te stellen.

(2) Heusden uitgezonderd.

van wie men eene vurige verdediging had mogen verwachten, slechts getuigt van eene flaauwheid, den Nederlander eigen; en die, schoon niet onverschillig omtrent het lot des opkomenden geslachts en van het Vaderland, hèm, ten allen tijde, hoogst langzaam tot het openlijk door daden omhelzen eener partij liet komen; en hem zelfs, gedurende *eene halve eeuw*, den moord der zijnen, lijdelijk deed aanzien, eer hij aanving den bloed- en gouddorst der Inquisitie palen te zetten.

5°. Dat, alles te zamen genomen, als slotsom blijkt: hoe betrekkelijk zwak de tegenstanders van het Staats-Onderwijs zijn, en hoe veel kracht derhalve aan de Regering en de Kamers is overgebleven om, in de aanstaande wetgeving, voorzorgen te nemen dat de rampen, bij de verzoek- en vlugschriften, als gevolgen eener loslating, of van een te zwak beheer, voorspeld, zoo min mogelijk worden verwezenlijkt; en alzoo belet: dat de aanstaande vrijheid niet worde (wat zoo lasterlijk van het bestaande stelsel is gezegd) *zoet in bewoording, maar inderdaad met bitteren alsem te rijkelijk gevuld — — — aangeprezen en in goede hoop ontvangen, onder den dos der eenvoudige duive, maar de nijdige sluwheid van het toerend roofdier vermommende* (1).

---

(1) *De Katholiek*, D. X. bladz. 239.

BIJLAGE I.

Schriften den Schrijver bekend geworden:

Uit den tijd van den eersten aanval.

† 1826. *Over opvoeding en onderwijs enz.* Utrecht bij A. Schikhoff.

1828. *Regten van den Vorst op 't publiek onderwijs.* Amsterdam, J. C. Sepp en Zoon.

† 1829. *Essai sur le monopole de l'enseignement.* Anvers, T. J. Janssens.

» A. Bosch, *Essai sur la liberté de l'enseignement etc.* Bruxelles.

» C. B. Houry, *Du droit des Gouvernemens sur l'instruction etc.* Bruxelles, Brest v. Kempen.

» C. B. Houry, *Du droit et du devoir des Gouvernemens etc.* Bruxelles, Brest v. Kempen.

» *Die Freiheit des Unterrichtes u. s. w. Von einem Wahrheitliebenden Schweizer.* Bonn, E. Weber.

» H. . . . . *Wat is te denken — — — van eene geheele Vrijstelling enz.* Leyden, D. du Mortier en Zoon.

» *Over het Bestuur van het Onderwijs enz.* Zutphen, W. C. Wansleven.

» P. de Raadt, *Brief over de Wetten op 't Lager Onderwijs enz.* Rotterdam, J. v. Baalen.

1830. P. K. Görlitz en A. D. J. Mioulet, *Pétition etc.* Rotterdam, Mensing en Westreenen.

» P. de Raadt, *De Wetten op 't Lager Onderwijs — — — verdedigd.* Rotterdam, J. v. Baalen.

» *Verzameling van stukken bevattende de Antw. van de Comm. van Onderwijs enz.* 's Hage, Landsdrukkerij.

---

(1) De titels geteekend met † zijn die van Geschriften *tegen* de bestaande Wetgeving.

Uit den tijd van den tweeden aanval.

1840. M. Victor Cousin, *Over het openbaar Onderwijs in Holland* (naar 't Fransch.) Amsterdam, Elix en C°.

» P. de Raadt, *Lager Onderwijs in Engeland enz.* 's Hage, J. G. Beekman, Hz.

† » Mr. G. Groen van Prinsterer, *Adviezen in de dubbele Kamer.* Leyden, S. en J. Luchtmans.

» P. de Raadt, *Drietal bedenkingen — — — beantwoord.* 's Hage, J. P. Beekman, Hz.

† » Mr. G. Groen van Prinsterer, *Bijdrage tot de herziening enz.* Leyden, S. en J. Luchtmans.

» M. Siegenbeek, *Eenige Bedenkingen enz.* Leyden, D. du Mortier en Zoon.

† » C. R. A. van Bommel, Bisschop van Luik, *Brief enz.* 's Hage A. P. van Langenhuyzen.

† » C. Brocre, *De Brief van den Hoogl. Siegenbeek toegelicht,* 's Hage, J. W. ten Hage.

» . . . . . *Aan mijne Landgenooten enz.* Dordrecht, H. Lagerwey.

» C. H. Clemens, *Over het Lager Onderwijs.* Nijmegen, J. F. Thieme.

» . . . . . *Vrijheid van Onderwijs? Een brief enz.* Groningen, H. Zuidema.

» . . . . . *Gronden van Bemoediging enz.* Gron. J. Oomkens.

» Candidus, *Een ernstig Woord enz.* Amsterdam, J. F. Schleyer.

† 1841. J. G. Wennekendonk, Kath. Past., *Brief aan den Hoogleeraar Siegenbeek.* Utrecht, J. R. v. Rossum.

» . . . . . *Toelichting van den Brief v. d. Bisschop van Bommel.* Groningen, J. Oomkens.

» O'Malley, *van den Staat van 't Lager Onderwijs in Holland enz.* (Naar 't Engelsch). 's Hage, J. P. Beekman.

† » F. J. van Vree, *1e, 2e, 3e Brief aan den Hoogl. Siegenbeek,* Leyden, J. W. v. Leeuwen.

» Dr. H. J. Nassau, *'t Lager Onderwijs enz.* 1e en 2de Stuk. Assen, F. J. v. Tricht.

† » Mr. J. W. Gefken, *Over de Christelijke Volksopvoeding enz.* 's Hage, P C. Dill.

» . . . . . *Aanwijzing van uitgelezene gedachten enz.* Hoorn, Gebr. Vermande,

1841. . . . . . *Iets over het tegenwoordig Onderwijs.* Deventer, J. de Lange.
» P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar, *Over de Verhouding enz.* Groningen, J. Oomkens.
» D. J. B. Graser, *Het Lager Onderwijs enz.* (Naar 't Hoogd.) Leyden, D. du Mortier en Zoon.
» P. K. Görlitz, *Het nationaal Volksonderwijs. Redevoering.* Rotterdam, T. J. Wijnhoven Hendriksen.
1842. Dr. H. J. Nassau, *Vlugtige gedachten over 't Besluit van 2 Jan. 1842.* Assen, T. J. v. Tricht.
» P. de Raadt, *Het Besluit van 2 Jan.* 1842. *enz.* 'sHage, Beekman.
1843. D. Budding, *Gesch. — — — naar aanleiding van 't Besluit van 2 Jan.* 1842.
» J. Teissèdre l'Ange, *Wat staat 't Lager Schoolwezen — — — te wachten.* Amsterdam, v. d. Hey en Zoon.
» . . . . . *De R. Geestelijkh. in betrekk. tot het School-onderw. enz.* Doesburg, Mongers en Zoon.
» G. Franken, *Gedachten over Opvoeding en Onderwijs.* Leyden, D. du Mortier en Zoon.

Uit den tijd van den derden aanval.

1844. . . . . . *De Vrijheid van Onderwijs in België, waarschuwing voor Nederland.* Utrecht, L. E. Bosch en Zoon.
» P. Hofstede de Groot, *Zijn de afzonderlijke Scholen — — — noodig.* Groningen.
» P. D. Anslijn, *De Bijzondere Scholen der 2de Klasse enz.* Utrecht, L. E. Bosch en Zoon.
» P. K. Görlitz, *Bedenkingen enz.* Rotterdam, T. J. Wijnhoven Hendriksen.
1845. *Het ingrijpen der R. Geestelijkheid enz.* Amsterdam, Bragman.
» P. Hofstede de Groot, *Het belang der Volksopvoeding.* Groningen, J. Oomkens, Jz.
1846. Dr. Stapf's *Opvoedingsleer in den geest der Catholijke Kerk.* Amsterdam, Meyer.
» Mr. Th. van Swinderen, *Redevoering over de School-Wet van* 1806. Groningen, A. L. Scholtens.
» P. Hofstede de Groot, *Behoort de Staat 't Chr. beginsel in 't Onderwijs te behouden enz.* Groningen, A. L. Scholtens.
» A. van den Ende, *Geschiedk. schets v. Neerl. Sch. Wetgeving.*

1847. Mr. Th. van Swinderen, *Het Lager Schoolw. te Leeuwarden — — — aangeprezen.* Groningen, R. J. Schierbeek.
» S. Talsma, *Wijsgeerig onderzoek.* Groningen, Smit.
1848. P. Hofstede de Groot, Hoogl., *Wat hebben wij van 't Ontw. van G. W. te wachten enz.* Gron., v. Bolhuys v. Hoitzema.
† » O. A. Spitzen, R. K. Priester, *Brief deswege.* Zwolle en Gron., Waanders en Sladoot.
» . . . . *Vlugtige bedenkingen tegen dien Brief.* Gron., Folkers.
» A. v. d. Hoeven, de *Vrijheid v. Onderwijs een schrikbeeld enz.* Amsterdam, Meyer.
» *Adres van eenige Onderwijzers aan de Tweede Kamer.* 's Hage, Belinfante.
» Mr. J. J. L. v. d. Brugghe, *Advies over de Vrijheid v. Onderw.* Nijmegen, C. ten Hoet.
» . . . . . *Het onderwijs en het ontwerp van Grondswets-herziening.* Rotterdam, Wijt en Zoon.
» G. Gr. Schimmelpenninck, *Rapport en Missive.* 's Hage, Gebr. v. Cleef.
† » Mr. G. Groen van Prinsterer, *Aan Gr. Schimmelpenninck,* 3 Stukken. 's Hage, W. P. v. Stockum.
» Mr. J. J. Teding van Berkhout, *Toetsing enz.* Nijmegen, ten Hoet.
† » . . . . . *'t Beroep der Regering op de Natie enz.* Amsterdam, van Kampen.
† » . . . . . *De vrijheid van Godsdienst en Onderwijs verdedigd.* Haarlem, v. Brederoode.
† » . . . . . *De zegepraal der Vrijheid van Onderwijs.* Rotterdam, Willemse.
» . . . . . *Een woord van Waarschuwing enz.* 's Hage, Gebr. Belinfante.
» A. H. Albert, *Gedachten over de Vrijheid van Onderwijs.* Amsterdam, v. d. Hey en Zoon.
» W. Willemse, *Vrijmoedige Gedachten over de Vrijheid van Onderwijs.* Thiel, Campagne.
» . . . . . *Eene Stem uit Limburg.* Maastricht, S. T. Hanssen.

BIJLAGE II.

Uittreksels uit het verslag van den Minister voor de Binnenlandsche Zaken aan de Belgische Kamers.

Op den 12 October 1830 nam het Voorloopig Bestuur een besluit, houdende:

» De besluiten, door welke hinderpalen zijn gesteld aan de Vrijheid van
» Onderwijs, worden bij deze afgeschaft.

» De Hoogescholen, de Collegiën en de aanmoedigingen ten voordeele
» van het Lager Onderwijs worden in stand gehouden, tot het Nationaal
» Congres hieromtrent zal beschikken.

» Door dit besluit, dat in de toenmalige omstandigheden kracht van
» Wet had, werden dus alle beschikkingen van de vorige wetgeving af-
» geschaft, in zoo verre zij, namelijk, aan de volledige vrijheid van On-
» derwijs hinderlijk waren; zij werden beschouwd als in stand gehouden,
» voor zoo veel zij het Hooger, Middelbaar of Lager Onderwijs aanmoedig-
» den of ondersteunden — — — (1).

» De gemeenten, de vereenigingen en bijzondere personen werden we-
» der in het uitsluitend regt hersteld, om de door hen gestichte en zonder
» eenigerhande ondersteuning in stand gehouden wordende inrigtingen
» zelven te besturen (2).

(Het bleek al spoedig uit eene circulaire [algemeene aanschrijving] van den Algemeenen Administrateur van het Openbaar Onderwijs d.d. 3 Januarij 1831: dat het Lager Onderwijs over het algemeen zeer veel had geleden door de gebeurtenissen van de voorafgegane vier maanden, en men toen reeds overtuigd was geworden van de noodzakelijkheid om — — dezen zoo belangrijken tak van het Openbaar Onderwijs *op nieuw* in bloei te brengen; waarom het Gouvernement, in de eerste plaats, deszelfs aandacht had gevestigd op de reorganisatie van de gezamenlijke Schoolopzie-

(1) *N. Bijdragen*, 1842, bl. 582.
(2) ald. 583.

ners, Ambtenaren, *wier ijverig en aanhoudend toezigt* VROEGER DE GELUKKIGSTE *uitkomsten had voortgebragt* (1).

Merkwaardig was ook eene andere algemeene aanschrijving van denzelfden Ambtenaar, van den 25 derzelfde maand, waarbij de Gouverneurs werden uitgenoodigd, om de Gemeente-Besturen aan te manen van zich in acht te nemen *tegen de verkeerde toepassing of het verkeerde gebruik van de Vrijheid van Onderwijs;* en waarin die gevolgen eenigzins krachtig en in eenige bijzonderheden worden voorgedragen (2).

Het *toestaan* of *weigeren* van jaarwedden uit 's Rijks kas, bij Ministeriëele dispositie, aan *den persoon* des Onderwijzers, van jaar tot jaar, op berigt van de provinciale Besturen, verleend, droeg mede niet weinig bij tot den ongunstigen toestand van schoolwezen in Belgie, daar het den Onderwijzer aan velerlei willekeur van de Gemeente, of provinciale Besturen, of den Minister, ten prooi gaf (3).

» Voor de in werking brenging van de Gemeentewet (1836) leverden de » inrigting en de gang van de Lagere Scholen geenerhande bewijs van een» heid of zamenhang op; en zoo is het er nog op dezen oogenblik (1842) » mede gelegen." Intusschen deden de provinciale Besturen toch eenige pogingen om zekere gelijkvormigheid onder de Gemeenteschoolen, die onderstand van het Rijk of van de provincie ontvingen, terug te brengen (4).

Verder zegt de Minister: »Dadelijk na de omwenteling openbaarde zich » eene sterke terugwerking op al de Scholen, welke tot hiertoe uitsluitend » door het Gouvernement bestuurd waren geworden (5).

» Vele gemeenten, die gedwongen waren geworden (het is de Belgische » Minister die daar spreekt) om op hunne begrootingen sommen te bren» gen ten behoeve van het Lager Onderwijs, maakten van de omstandig» heid gebruik om die uitgaven te doen ophouden.

» Het was eene soort van terugvordering van regten, en meermalen » werd het alleenlijk uitgeoefend met het doel, om bewijs te geven *dat » men op nieuw in het bezit was geraakt van een eindelijk herwonnen » voorregt.*

---

(1) ald. bl. 586 en 587. Sterker wederlegging van de ondraaglijkheid van het Staats-*monopolie*, dan deze verklaring der Belgische Regering is wel onmogelijk.
(2) ald. bl. 588.
(3) ald. bl. 590—593.
(4) ald. bl. 600—601.
(5) Men geve in Nederland de Gemeente-Besturen gelijke magt en de plaatsen zijn aan te wijzen waar hetzelfde zal gezien worden.

»Het wantrouwen, door (tegen) de vorige regering bij de Belgen opge-
» wekt, verdween niet eensklaps (NB.); de Gemeenten vreesden eenigermate,
» uit gewoonte, alle tusschenkomst van het Hoog-Gezag.

» Men zag dus ook gedurende de eerste *jaren*, *vele* voorbeelden dat
» Onderwijzers werden weggezonden, wier eenige misdaad daarin bestond,
» dat zij, door het voormalig Bestuur, waren aangesteld; en men moet
» bekennen: dat de Onderwijzers, die aldus gevoelig in hun bestaan ge-
» troffen werden, veelal, in alle opzigten aanbevelenswaardige menschen
» waren: *Een groot aantal bijzondere scholen kwam allerwege te voor-
» schijn* en vormde eene geduchte mededinging met de, door de Gemeente
» aangestelde Onderwijzers. Het lokaas van goedkoopheid was niet zonder
» invloed op het bezoeken van Scholen; welke, op die wijze van alle toezigt
» ontheven waren, en wier Onderwijzers intusschen aan het publiek gee-
» nerlei waarborg gaven, zoo min van bekwaamheid als van zedelijkheid.
» Armoede en gebrek was het deel van vele Gemeente-Onderwijzers, die
» niet konden opwerken tegen de mededinging van bijzondere personen en
» den *kwaden wil der Besturen*.

»Vele, die wezenlijke bekwaamheden bezaten, en niet geheel van mid-
» delen ontbloot waren, kozen andere beroepsbezigheden, in welke de toe-
» komst hun voordeelige kansen scheen te beloven; hetgeen ten gevolge
» heeft gehad dat het Lager Onderwijs, in de Gemeenten ten platten
» lande, die goede onderwijzers verloor en aldaar enkel overbleven die
» tot geene andere werkzaamheden geschikt waren.

» Men moet evenwel bekennen dat de blinde terugwerking slechts in
» de twee eerste jaren plaats vond. Maar zij werd opgevolgd door onver-
» schilligheid welke waarschijnlijk even verderfelijk op het Lager Onder-
» wijs heeft gewerkt.

» De taak van het Hoog-bestuur was zeer moeijelijk gedurende dit tijds-
» bestek. Eerst was men verpligt, de uitwerkselen van de terugwerking
» en vervolgens die van de onverschilligheid (*apathie*) te bestrijden, ter-
» wijl aan hetzelve geene andere middelen ten dienste stonden dan die
» der overreding."

» Intusschen slaagde men er in, dank zij de Vereenigde pogingen van
» het Hoog-bestuur en van de Besturen der Provincien om die hinderpa-
» len nagenoeg, op de meeste punten, te boven te komen (*hoe* leest men
» aanstonds). De meeste Gemeenten bevlijtigden zich om het nadeel te
» herstellen, dat het Lager Onderwijs had geleden. Men ging aan het
» bouwen van een groot getal nieuwe Scholen en het herstellen van die,
» welke dreigden in te vallen; men stond jaarwedden toe aan Onderwij-
» zers en trachtte in de Scholen terug te brengen, die er door de terug-

» werking uit verwijderd waren geworden. Doch in dit opzigt bleef de » goede wil, die bij de Gemeente-Besturen op nieuw te voorschijn kwam » dikwerf zonder eenige uitwerking (1); de beste Onderwijzers, die mid- » del gevonden hadden om zich andere bezigheden te verschaffen waren » slechts zeldzaam te bewegen tot het weder opvatten van een' staat, die » hun nog geene genoegzame veilige schuilplaats scheen aan te bieden; » *Er bestond geene kweekschool meer, van welke men andere had kun-* » *nen bekomen.* Men was daarom, op dat oogenblik van weder oprigting » van het Onderwijs in de Gemeenten, zeer dikwijls in de noodzakelijk- » heid gebragt, om zich, voor het Bestuur der Scholen te moeten verge- » noegen met jongelieden, wier kunde verre was van volledig te zijn en » wier opleiding voor het overige zeer onvolkomen was; waarvan de veel- » vuldige verzoekschriften, de overtuigendste bewijzen zouden opleveren, » indien het noodig mogt zijn de waarheid daarvan te staven, de wijze » waarop zij zijn ingerigt, getuigt van de onkunde der genen, die dezelve » geschreven hebben (2).

» Het Bestuur leende nogtans een genegen oor aan het meerendeel der » verzoekschriften; wijl het van gewigt moest geacht worden, de gunstige » stemming aan te moedigen, welke de Gemeenten begonnen aan den dag » te leggen.

» Evenwel, werden de te gemoetkomingen regtstreeks aan de Gemeen- » ten toegekend en de nieuwe Onderwijzers werden slechts voorloopig in » het genot daarvan gesteld; onder voorwaarde van zich meer te bekwamen » en jaarlijks bewijzen over te leggen van hunne vorderingen (3).

Het overige van 't verslag bevattende wat er later tot herstelling is gedaan, komt hier minder in aanmerking dan voor zoo veel, den geheelen gebrekkigen gang, ook in weerwil, van de, met ophef, vermelde pogingen tot verbetering er uit blijkt. — Wat eens met bijna doodelijken slag is getroffen; herstelt men niet ligtelijk.

Intusschen waren de uitgaven van 161,252; 10 frs aan 550 Onderwijzers vermeerderd tot 201,787; 12 frs aan 1000 Onderwijzers (4). Waaruit blijkt 1°. dat men voor 40,535,02 frs meerder een hoogst gebrekkig onderwijs had bekomen en 2°. dat de toestand der Onderwijzers in groote mate was verergerd daar een bijna dubbel getal toelagen behoefde en

---

(1) Men miste dus alleen het voornaamste.
(2) Men had dus Onderwijzers die niet eens spellen konden.
(3) t. a. pl. bladz. 604—608.
(4) t. a. pl. blad. 980.

zij gemiddeld gebragt waren van omtrent 300 frs. tot nagenoeg 200 frs. schoon hiervan niet duidelijk blijkt (1).

Men moet echter erkennen dat de Belgische Regering poogde om, door geldelijke opoffering, het onderwijs te schragen; doch tevens betreuren dat er elf jaren, voor de jeugd en dus voor de beschaving des Volks, zijn verloren gegaan, waarin de achteruitgang onberekenbaar mag geacht worden.

Omtrent de Schoolgebouwen leest men: dat de toelagen aanmerkelijk zijn vermeerderd; op grond waarvan de Minister hoopte: »dat weldra de »*menigvuldige* Gemeenten, die nog niet in het bezit van een eigen school- »lokaal waren, zich dit noodzakelijk vereischte voor een behoorlijk On- »derwijs zouden kunnen verschaffen; wijl zonder dit eene Gemeente- »School weinig waarborg oplevert voor een duurzaam bestaan." In 1840 waren er van de 2510 Gemeenten nog 1040 zonder eigene Schoolgebouwen. Vele gebouwen vorderden belangrijke herstellingen en andere waren zoodanig verslimmerd, dat ze volstrekt moesten vernieuwd worden (2).

---

(1) ald. 982.

(2) ald. bladz. 1080.

BIJLA

Getallen der ingekomene handteekeningen VOOR *de Vrijheid van 't Onderwijs.*

Provinciën.	uit de Steden.	van het Platte land.	van R. Geestelijken.	van Predik.	van Onderwijzers.	van Colleg.	van Kerkenraden.	
Noord-Braband.	3,563	22,318						1
Gelderland	1,881	6,032	71					
Zuid-Holland.	2,392	3,840	390					
Noord-Holland.	1,017	1,207	93	1				
Zeeland.	378	1,029	15					
Utrecht.	538	1,429	100					
Friesland.	655	1,847	32					
Overijssel.	592	4,206	46	3	3			
Groningen.	342	1,513	15					
Drenthe.	132	131	2				1	
	11,490	43,552	(1) 764	4 (2)	3 (3)		1 (4)	5

(1) De getallen in deze kolom zijn van zulke Priesters die afzonderlijk hel gerequestreerd; terwijl verschillende aan het hoofd van hunne le hebben geteekend.

(2) Van Heemstede, en (de Afgescheidene) te Haaksbergen, Goor en Usela

(3) Zich hebbende opgegeven als behoorende tot de R. K.

(4) Van eene Afgescheidene Gemeente te Beiler c. a.

(5) Uitmakende de Provinciale Kerkbesturen van Noord-Braband, Noord-Holl Zeeland, Utrecht en Friesland; de Klassikale Besturen van Eindhoven, Briel, Amsterdam, Hoorn, Alkmaar, Edam, Haarlem, Middelburg, H Goes, Zuid-Beveland, Utrecht, Wijk bij Duurstede, Heerenveen, Dok en Harlingen en de Ringen van Geertruidenberg, Noordwijk, Alpl Hillegersberg, Leerdam, Schoonhoven, Kampen, Vollenhoven, Middelst Groote Gast en Koeverden, benevens een aantal Predikanten uit Kadzandt en Biervliet c. a.

(6) 't Departem. der Maatsch. tot Nut van 't Algem. te Heusden, de Alg. Comm. d. Ned. Herv. Kerk, de Synode d. Evang. Luth. Kerk. Het Hoofd- van 't Nederl. Onderw.-Gen., de Akademische Senaat en de Plaatselijke Sc Comm, van Groningen, Slechteren en Haren.

Getallen der ingekomene handteekeningen TEGEN *de de Vrijheid van 't Onderwijs.*

[...]vinciën.	*uit de Steden.*	*van het Platte land.*	*van R. Geestelijken.*	*van Predik.*	*van Onderwijzers.*	*van Colleg.*	*van Kerkenraden.*	*Totalen.*
[...]d-Braband.	189	872		25		1	5 (7)	1,086
[...]lerland.	526	2,110			80		4 (8)	2,716
[...]l-Holland.	694	965		75	339	2	6 (9)	2,073
[...]rd-Holland.	1,949	1,499		59	205		15 (10)	3,712
[...]land.	54	357		143	76		4 (11)	630
[...]echt.	852	1,196		22	150		10 (12)	2,220
[...]sland.	238	380		35	46			699
[...]rijssel.	309	482		26	193		3 (13)	1,010
[...]ningen.	292	1,510		18	66	5		1,886
[...]nthe.	161	799		5	91		1 (14)	1,056
	5264	10,170		408 (5)	1246	(6)		17,08

[...] t. w. van Heusden, Waspik, Werkendam, Raamsdonk en Willemstad; vertegenwoordigende . . . 1066 Huisvaders.

[...] » » » Doetichem, Oldebroek, Heteren en Nede . . 1666 »

[...] » » » Woerden, Maassluis, Oud-Beijerland, Boskoop Monster en Naaldwijk . . . . 2845 »

[...]) » » » Monnikendam, Edam, Medemblik, Ilpendam, Texel, Andijk, Thamen c. a., Broek in Waterland, 's Graveland, Jisp, Leimuiden, Sloterdijk, Westzaan, Wormer en Zaandijk . . . 3741 »

[...]) » » » Vlissingen, Biggenkerke, Zoutelande en Aardenburg . . . . 1785 »

[...]) » » » Abcoude c. a., Benschop, Bunnik, Driebergen, Jutphaas, Schalkwijk, Vreeswijk, Werkhoven, Westbroek en Zeist . . . . 1433 »

[...]) » » » Enschedé, Hasselt en Tubbergen . . . . . 817 »

[...]) » » » Zuidlaren . . . . 253 »

Totaal . . . . 13,606 Huisvaders.

NASCHRIFT.

Het ontwerp der wet op het Onderwijs, na het afdrukken dezer bladen bekend geworden, zal voorzeker, gelijk de Minister van Binnenlandsche Zaken, bij de Memorie van Toelichting heeft gezegd, aanleiding tot aanvallen, op het daarin behouden stelsel geven. Dit ligt in het groot verschil der partijen, in de voorgaande bladzijden aangewezen, en in de moeijelijkheid der zaak, bij de bestaande bepalingen, begeerten, verwachtingen, bedoelingen en vermoedens.

Doch dat ontwerp zal tevens den beminnaren van orde en beschaving aangenaam wezen; alzoo er werkelijk veel in voorkomt, geschikt om van het Onderwijs te redden wat er van te redden is en zoo veel kwaads te weren als er bij de vermenigvuldiging van bijzondere scholen, eenmaal toegestaan zijnde, nog zal kunnen geweerd worden.

De Minister, tot wiens departement het zamenstellen en voordragen van dit ontwerp behoort, heeft dus getoond genoegzaam vertrouwen op de zedelijke kracht van de publieke opinie der meest beschaafden des volks te stellen om het goede, zoo veel mogelijk te handhaven.

Dit geschiede nu verder door ieder wiens taak het is.